

La història després de la història

Joan Fuster Sobreperè

PID_00147593

Índex

Introducció.....	5
1. Els grans paradigmes de postguerra.....	7
1.1. El cientisme	8
1.2. La revolució historiogràfica francesa: l'escola dels <i>Annales</i>	10
1.3. El marxisme britànic	14
1.4. La ciència social històrica alemanya	20
2. La crisi dels grans paradigmes de postguerra: el gir cultural, el gir lingüístic, gènere, raça i estudis postcolonials.....	23
2.1. Mentalitats, microhistòria i antropologia històrica	25
2.2. El gir lingüístic	27
2.3. Les històries subalternes: de la representació a la construcció	29
3. Els usos de la història: més enllà de l'Acadèmia.....	35
3.1. La història des de baix en acció: els <i>History Workshop</i>	36
3.2. Els llocs de la memòria i la legislació memorialística a França ...	38
3.3. La Shoah, entre la història i el sagrat	42
4. Una conclusió oberta.....	45
Bibliografia.....	47
Obres citades en el text en ordre cronològic.....	48

Introducció

Després de la Segona Guerra Mundial, i amb l'esclat de la guerra freda, la història va quedar uns quants anys congelada. El pes d'un passat recent terrible i inexplicable per a la moderna i civilitzada societat occidental, juntament amb la presència amenaçant de la destrucció nuclear, van afavorir una sensació general de suspensió del temps històric. Si, en les dècades dels quaranta i cinquanta, la culpa i el ressentiment eren tan forts que requerien una contenció inhibidora per a allunyar-se profilàcticament de la tragèdia, i la nova amenaça nuclear resultava aterridora i paralitzant, a mesura que el pas dels anys va banalitzar tots dos processos i a mesura que les noves generacions que no havien protagonitzat la guerra s'incorporaren a la vida social activa, el sentiment de culpa i horror va començar a trobar vies d'expressió en la publicació d'alguns dels testimonis més feridors; i l'amenaça nuclear va esdevenir un element benigne que es podia interpretar com la garantia de la pau que el terror imposava.

La història, naturalment, es va ressentir d'aquests processos mentals i culturals i de la seva evolució en aquestes dècades. Però el que resulta particularment rellevant és que el final de la guerra freda, tal com passa sempre en els períodes posteriors als grans conflictes, va obrir pas a una fase d'optimisme desfermat. L'any 1989 –quan el bloc soviètic es començava a descompondre, el liberalisme s'estenia arreu del món i els Estats Units d'Amèrica apareixien com un protector benèvol i unívoc del nou ordre mundial–, Francis Fukuyama, endut per aquest context, escrivia *El fin de la historia*, un petit article –esdevingut més tard un assaig– on s'anunciava l'arribada d'un període posthistòric de pau i prosperitat que superava els greus conflictes que el segle XX havia experimentat. Finalment, la idea enunciada per Hegel d'un temps de plenitud, d'un temps posthistòric, en què el conflicte –el gran conflicte, s'entén– havia quedat superat, havia arribat en forma d'ordre democràtic global després del triomf inequívoc del món occidental.

Malauradament, la profecia de Fukuyama va durar menys que el llançament del seu llibre. Amb les màquines d'imprimir encara calentes, es declarava la guerra dels Balcans en el cor de la vella Europa, i, en l'estratègica àrea del golf pèrsic, Kuwait era envaïda per Iraq i provocava una guerra d'escala internacional. La història, com el geni, s'havia escapat de la làmpada; no solament no s'havia acabat sinó que s'havia descongelat. Els vells problemes ètnics i religiosos i els antics conflictes per les preuades fonts d'energia o l'aigua retornaven com a detonants de nous i imprevisibles enfrontaments i anunciaven la lògica inaugural del segle XXI. Una lògica que l'onze de setembre de 2001 prendria tot el significat.

Referència bibliogràfica

F. Fukuyama (1992). *El fin de la historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta.

1. Els grans paradigmes de postguerra

En el marc de la guerra freda i en un món dividit en dos grans blocs proveïts cadascun d'un projecte de futur, les preguntes sobre el passat es van tornar irrelevantes davant de les certeses sobre el futur. La propaganda s'imposava a la història. El marxisme escolàstic es cosificava a la URSS com un saber legitimador del poder, mentre que la historiografia occidental abandonava les grans preocupacions per una nova filosofia de la història que havien dominat el període d'entreguerres. Sortosament, l'empirisme sense direcció no va ser l'única resposta a aquest estat de coses, i **diverses escoles historiogràfiques van desencadenar processos de renovació** de gran abast.

A penes havia transcorregut un segle des de la refundació del vell coneixement del passat com una moderna disciplina científica per part del positivisme (Leopold von Ranke en va ser el màxim exponent), i encara era més recent el gran impacte que els pensadors socials del segle XIX (Marx, Weber o Durkheim) van representar per a l'obertura de nous camps que superaven la pura història política, dels esdeveniments o dels herois, per una consideració més àmplia dels processos històrics en què els fenòmens socials i econòmics hi tenien una posició central. En conjunt, la **renovació historiogràfica** arribaria, no dels grans debats filosòfics de l'historicisme, sinó dels sectors que d'una manera o una altra es van proposar **dotar la història d'un renovat instrumental científic que considerés els avenços de les altres ciències de l'home**.

L'esforç principal se centraria a construir una **ciència nova**, amb un **aparell metodològic nou**. En aquest sentit, algunes de les iniciatives més renovadores del període d'entreguerres no foren endebades. Particularment a França, la innovadora iniciativa del grup encapçalat per Lucien Febvre i Marc Bloch al voltant de la revista *Annales*, va trobar un estol de deixebles excepcionals, justament els anys de la postguerra, que va forjar un dels processos de renovació més reeixits. No va ser l'única iniciativa renovadora. Paral·lelament, es va desenvolupar una nova història econòmica de base quantitativa de gran ambició, en concret als Estats Units; a Alemanya la sociologia històrica, amb figures com Norbert Elias, va obrir també nous desenvolupaments, i en el marxisme britànic –tot i el reduït nombre d'efectius– es desenvolupava amb força, al voltant del mestratge de Maurice Dobb i el grup d'historiadors del Partit Comunista Britànic, un procés de renovació dels estudis històrics i del marxisme que tindria una àmplia influència en totes les ciències socials i crearia les bases dels Estudis Culturals.

En síntesi, ni l'empirisme sense reflexió que semblava que s'imposava en el món occidental ni el marxisme academicista i mecànic del paísos de l'àrea soviètica no van aconseguir, sortosament, constituir respostes exclusives en el si d'una història permanentment en risc de caure en el parany de les manipulacions ideològiques pròpies de la confrontació de la guerra freda.

Els corrents crítics de signe divers de les tres primeres dècades de la postguerra van desencadenar processos d'innovació d'un abast que no resulta exagerat considerar revolucionari. Es va produir, en definitiva, un **canvi de paradigma** en la ciència històrica, que va assumir plantejaments i mètodes que sovint provenien d'altres disciplines de les ciències socials com l'antropologia, la sociologia, la geografia o la lingüística.

1.1. El cientisme

La història que va caracteritzar el període de postguerra va estar marcada per la preocupació cientista: importaven més les estructures que les persones, la societat que els individus. Els corrents principals que es van desenvolupar en aquests anys tenien aquesta aspiració comuna.

Tant el marxisme occidental com l'escola francesa dels *Annales*, la cliometria americana o les diverses escoles de la sociologia històrica alemanya o americana, participaren d'una preocupació central vers l'**objectivació** i col·locaren en el centre de les seves recerques la **societat com a protagonista**.

El recurs a les sèries numèriques, en definitiva a l'estadística, per a explicar tant l'evolució de les conjuntures com els fenòmens de llarg abast, és el que coneixem com a **història serial, quantitativa o cliometria**¹. El caràcter altament racionalitzat de la societat industrial va donar lloc a una concepció equivalent de la ciència, que s'havia de poder desenvolupar per mètodes completament objectius i, per tant, quantificables. L'aplicació de mitjans tècnics a la recerca i la creixent facilitat amb què es podien construir –sobretot a partir d'un cert desenvolupament de la computadora– àmplies sèries històriques de dades, abonaren la tendència, en alguns camps com la història econòmica, a considerar que aquests mètodes dotaven la història d'una autèntica metodologia científica que superava les limitacions de la història narrativa. Aquestes tècniques, aparegudes als Estats Units en els anys d'entreguerres, trobaren un terreny per a desenvolupar-se en la demografia històrica. En el camp de l'economia, el seu plantejament va ser útil per a tractar grans problemes com el moviment general de preus i van permetre emprendre l'estudi dels cicles econòmics, una preocupació central dels historiadors després de la crisi del 1929.

⁽¹⁾La paraula *cliometria* està formada per al·lusió a Clio, la musa de la història, i a la idea de mètrica, és a dir, de mesura.

Van resultar paradigmàtics, en aquest sentit, l'estudi de Hamilton sobre el moviment dels preus en l'imperi dels Àustries o els estudis del francès Ernest Labrousse sobre moviments de preus en la França moderna.

Els anys seixanta, la **nova història econòmica americana** representada als Estats Units per Robert Fogel (autor d'un apreciable estudi sobre l'esclavitud als Estats Units), va intentar desenvolupar a partir de quatre supòsits una teoria general per a l'anàlisi de les societats modernes:

- Existeixen lleis de bronze en economia –les formulades per Adam Smith i David Ricardo.
- L'economia capitalista es caracteritza per un creixement imparabile que adopta formes semblants en totes les societats en procés de modernització –tal com havia explicat Rostow l'any 1960.
- Els processos de modernització econòmica porten necessàriament a processos de modernització social i política, és a dir, a l'establiment d'una economia de mercat i de la democràcia liberal.
- Els mètodes quantitativs es poden estendre de l'estudi dels processos econòmics als socials i als polítics.

Aquesta concepció, també coneguda com a **teoria de la modernització**, no solament advocava per una història racional i objectiva, sinó que a més contenia una forta càrrega ideològica fonamentada en l'optimisme històric i lligada a una idea de progrés lineal i ineludible.

Tanmateix, per bé que els mètodes quantitativs quedarien definitivament incorporats al mètode històric –si més no pel que fa als camps de la demografia i l'economia, als resultats i comportaments electorals, i a la mobilitat social–, la **cliometria americana**, en presentar aquests mètodes com l'única fórmula autènticament científica d'història, **va quedar aïllada i va tenir un escàs ressò** fora de l'àmbit econòmic i americà. **L'intent de convertir la història en una ciència analítica ha obtingut en general magres resultats.** Al capdavall, la teoria de la modernització, tot i que va viure una revifada important els anys noranta arran de la caiguda del comunisme, xocaria cada vegada més amb els límits de la postguerra freda.

No va ser aquest l'únic reclam científic al llarg de la història. L'any 1944, **K. Popper** plantejaria de manera crua els problemes de la ciènciacitat en història amb una demolidora crítica a la visió hegeliana de la història i el seu contingut teleològic.

Tanmateix, **l'intent més influent a Europa de científicació de la història** va venir de l'expansió de l'**estructuralisme francès** des de la lingüística cap a les altres ciències socials. A partir del 1956, segons que assenyala Dosse, l'estructuralisme va esdevenir el paradigma dominant en les ciències humanes

Referència bibliogràfica

K. Popper (2002). *Miseria del historicismo*. Madrid: Alianza.

franceses. Els treballs de Braudel en resultaren molt influïts, i fins i tot alguns dels plantejaments més crítics amb la historiografia de postguerra arribarien a partir de pensadors formats en l'estructuralisme com Foucault. La influència d'aquest corrent, que va tenir en Louis Althusser el principal teòric, no solament afectaria poderosament França i el món llatí, sinó que també ho faria en alguns historiadors marxistes britànics com ara Perry Anderson –si més no en els seus primers treballs–, o Immanuel Wallerstein, que posaria l'accent en els intercanvis comercials en la interpretació que va fer del desenvolupament del capitalisme.

La **sociologia històrica**, particularment als Estats Units, també va intentar desenvolupar plantejaments en una direcció científica. I estudiosos del naixement de l'Estat modern i els processos revolucionaris com Barrington Moore i Theda Skocpol intentaren modalitzar els processos de modernització política a partir de l'estudi de les revolucions. Però **el treball més sistemàtic i extens** en aquest terreny és el que va desenvolupar **Charles Tilly**. Els treballs d'aquest autor se centraren en la història social de l'acció col·lectiva en relació amb el desenvolupament del capitalisme i els estats nacionals, i sovint comprenien períodes històrics de llarg abast. Per a Tilly, la combinació del creixement capitalista i la penetració de l'Estat nacional havia transformat les formes tradicionals de protesta popular en les vagues industrials, les manifestacions públiques i els moviments socials associats. La contribució de Tilly, gràcies a l'ambició que tenia, va il·luminar amb treballs extraordinaris la moderna política popular i els conflictes en la societat moderna.

De tots aquests esforços, molt dispersos i que van experimentar processos de revisió els anys setanta, vuitanta i noranta, **la història en va sortir enfortida com a disciplina**.

Vegeu també

Veurem aquests processos de revisió en l'apartat "La crisi dels grans paradigmes de postguerra: el gir cultural, el gir lingüístic, gènere, raça i estudis postcoloniais".

Aquestes generacions d'historiadors, forjats en la ressaca de la guerra i en el context de l'expansió del capitalisme industrial madur, aspiraven a construir, legítimament, una **història científica**. Com va assenyalar afortunadament Pierre Vilar matisant aquest propòsit:

"no és una ciència freda el que volem, però sí, al capdavall, una ciència".

1.2. La revolució historiogràfica francesa: l'escola dels *Annales*

En acabar la Segona Guerra Mundial, l'epicentre de la historiografia europea es va traslladar d'Alemanya a França. El resultat de la guerra i el clima intel·lectual, tant del període d'entreguerres –dominat per diverses formes d'idealisme historicista–, com de la postguerra, ho van propiciar. A més, justament a França s'havia desenvolupat, al llarg dels anys anteriors a la guerra, la

classe d'orientació que més s'avenia amb el moment postbèl·lic. Amb el guiatge fundacional de **Lucien Febvre** i **Marc Bloch**, l'any 1926 naixia la revista **Annales**, que posaria les bases de la renovació historiogràfica francesa.

En síntesi, el programa del grup ja s'havia vist amb claredat en la tesi de Febvre sobre Felip II i el Franc Comtat (1912):

Es tractava d'una història preocupada per l'**empirisme** –en això no diferia del positivisme vuitcentista–, però en què els **factors històrics objectius** hi tenien un paper central.

De sobte, els tres grans protagonistes de la història tradicional –els grans personatges, la política i la cronologia– perdien el protagonisme a favor de factors com la geografia, la demografia, l'economia i les estructures mentals col·lectives.

El projecte de Bloch i Febvre era **reconstruir la història com a ciència guia per a totes les ciències socials**, però sense separar-se'n, i incorporant els nous enfocaments disciplinaris: la geografia regional de Vidal de Blanche, la sociologia de Durkheim i Weber o els nous enfocaments antropològics.

Si Febvre en el seu treball sobre el Franc Comtat havia introduït l'estudi regional i, per tant, un fort lligam entre història, geografia i economia, Bloch –més influït per la sociologia de Durkheim–, en el seu primer treball sobre els reis taumaturgs de França incorporava elements essencials d'economia, sociologia i psicologia col·lectiva, no ja per a explicar les miraculoses curacions d'aquests reis per mitjà de la imposició de mans, sinó per a situar les condicions socials i mentals que propiciaven i possibilitaven una creença com aquesta. No era el fenomen el que interessava Bloch, sinó el que revelava sobre aquella societat, la seva cultura i les seves relacions de poder polític i econòmic.

Acabada la guerra, el clima per a una bona recepció d'aquestes propostes s'havia amplificat. L'historicisme alemany sortia desacreditat i els enfocaments estrictament polítics, en el context de la guerra freda, tampoc no podien satisfer la cerca d'explicacions útils ni la tragèdia del passat recent, ni les incerteses d'un futur amenaçador. I, en aquest context, un grup relativament marginal –tot i que Bloch havia mort el 1944 a mans dels nazis– prendria posicions centrals en el món acadèmic francès per diverses generacions. D'una banda, **la revista es va refundar el 1946** adoptant el títol *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, que indicava molt clarament on es volien posar els accents. De l'altra, es creava la **sisena secció** en la prestigiosa **École Pratique des Hautes Études** –al marge de la secció quarta, la d'història– amb una clara vocació de ser un punt d'encontre entre totes les ciències humanes, no solament de

Referència bibliogràfica

L. Febvre (1912). *Philippe II et la Franche-Comté: étude d'histoire politique, religieuse et sociale*. París: Librairie Ancienne Honoré Champion.

les ciències socials –com la sociologia, la geografia o l'antropologia–, que tan importants havien estat en el programa dels *Annales*, sinó que també s'hi van incorporar la literatura, l'art, la psicoanàlisi o la lingüística, que gràcies a Saussure havia estat el terreny de formulació del modern estructuralisme. Aquesta sisena secció, en què els historiadors van tenir un paper directiu excepcional, es va convertir l'any 1972 en la prestigiosa **École des Hautes Études en Sciences Sociales**. El petit grup provincial d'estraburguesos dels anys vint s'havia convertit en el centre de gravetat no solament de la història a França sinó també de les ciències socials en general, i havia adquirit al mateix temps un reconegut prestigi internacional.

Tot i que Febvre va viure i treballar fins al 1956, la figura predominant d'aquesta **segona generació** dels *Annales*, el període que podríem anomenar *d'institucionalització*, va ser **Fernand Braudel**.

Els membres de la segona generació

Formaren part del mateix grup figures com Ernest Labrousse –que va introduir els estudis serials–, Charles Morazé o Pierre Vilar; i foren deixebles directes d'aquests George Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie i Michel Vovelle, entre d'altres. La influència del grup no es va reduir a França: historiadors com el polonès Witold Kula, el txec Bronislaw Geremek, el rus Aaron J. Gourevitch o el català Jaume Vicens Vives –creador de l'escola de Barcelona–, en van rebre una influència directa i al seu torn la traslladaren als deixebles cadascú en el seu país.

L'obra de Braudel sobre la Mediterrània en l'època de Felip II és la que va marcar d'una manera més clara un model que seria seguit, amb variants diverses, per diversos historiadors del grup. Es tracta d'una obra innovadora, tot i que s'hi pot veure la inspiració del Febvre del 1912, en què trobem **diverses ruptures amb la història tradicional**:

- En primer lloc, la **desaparició d'un protagonista de la història** –tant si és una personalitat, una institució o el mateix Estat–: la història aspira a ser total i a explicar la societat en conjunt com una totalitat.
- En segon lloc es produeix una **ruptura amb el temps lineal** que dominava la narració històrica. En aquest punt, Braudel distingeix tres nivells temporals:
  - Un nivell geogràfic de llarga durada (la Mediterrània).
  - Un nivell estructural –la conjuntura– que atribueix a la societat, les mentalitats i l'economia.
  - Un nivell polític, el dels esdeveniments.
- En tercer lloc, juntament amb el temps lineal, **es dissol la idea de progrés històric**, en què un subjecte principal (la classe, la nació...) té una missió teleològica.

La història dels *Annales* va tendir a ser **supranacional** (la Mediterrània) o **regional** (Catalunya, la Provença o el Franc Comtat). Unes dimensions que permetien aquests discursos temporals de nivells diferents i, sobretot, que elu-

Referència bibliogràfica

F. Braudel (1973). *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, 2 vol. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

dien el protagonisme directiu de la política. Finalment, les estructures, tant de llarga durada com de conjuntura, tenen un **vessant mental** sense el qual no existirien.

L'estudi de Pierre Vilar sobre Catalunya dins l'Espanya moderna, essencial en la construcció d'una nova visió del Principat i en la renovació historiogràfica dels anys següents, és molt representatiu del tipus de treballs que els historiadors dels *Annales* assajaven aquests anys. Tot i que Vilar va rebre una important influència marxista i que, tal com explica en la introducció, es proposa mostrar una investigació sobre la nació en els termes definits per aquest, el treball resulta molt prototípic de la manera de fer del grup francès. La primera part de l'obra fa una descripció exhaustiva de la geografia catalana per copçar aquestes factors suprahistòrics que són en les bases materials que suporten les societats. La segona part és una aproximació a la història de Catalunya abans i després del període estudiat, el segle XVIII, que intenta explicar els fenòmens de llarga durada i l'evolució d'aquests. Un cop aquests elements estan establerts, el tercer i quart volums es dediquen a l'estudi de camp, el del desenvolupament de l'agricultura comercial i les bases d'aquest, i el del comerç colonial.

P. Vilar (1965-1968). *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, 4 vol. Barcelona: Edicions 62.

Aquest estudi de Vilar no va ser un cas aïllat. Un altre dels nombrosos exemples amb característiques molt semblants és el treball de Le Roy Laduri sobre els camperols del Llenguadoc:

E. Le Roy Laduri (1966). *Les paysans de Languedoc*. París: Ed. EHESS.

En el treball dels homes dels *Annales* d'aquests anys, els **fonaments materials de la història** hi són contínuament destacats, fins al punt que, a partir del 1956 principalment, esdevenen una variant de l'estructuralisme dominant en tants altres camps de les ciències humanes en la França d'aquells anys (l'antropologia de Lévi-Strauss, la lingüística de Saussure, etc).

Aquesta influència es va fer notar d'una manera creixent, i és particularment present en l'obra *Civilización material, economía y capitalismo: siglos XV a XVIII* (1967), de Braudel, però també en altres obres de la mateixa orientació com *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, de George Duby, o *Teoría económica del sistema feudal* de Kula, totes dues del 1962.

F. Braudel (1984). *Civilización material, economía y capitalismo: siglos XV a XVIII*. Madrid: Alianza Editorial.

G. Duby (1968). *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*. Barcelona: Península.

W. Kula (1976). *Teoría económica del sistema feudal*. Madrid: Siglo XXI.

Tanmateix, l'enfocament historiogràfic material, quasi materialista, dels *Annales*, constitueix sols una cara de la seva renovació, ja que va anar sempre acompanyat d'una preocupació per la **investigació sobre les mentalitats**. Es tracta d'un aspecte que prendria un protagonisme creixent sobretot a partir dels anys setanta i de l'anomenada *tercera generació* de l'escola. El concepte *mentalitat* és imprecís, i no significa en cap cas la tradicional història de les idees o de l'alta cultura de les elits, o la clàssica història intel·lectual. Aquests corrents parteixen del supòsit que les persones tenen idees clares i que aquestes són transmeses per mitjà dels productes culturals més o menys institucionalitzats.

La **mentalitat** intenta comprendre idees, concepcions del món o creences, molt més difuses, que tenen un caràcter col·lectiu o social, i que en qualsevol cas no són la creació d'un individu sinó més aviat el clima d'una època. Es tracta d'un intent de penetrar en les estructures ocultes del subconscient col·lectiu, generalment per mitjà d'estudis monogràfics.

Antecedents

Aquesta perspectiva que troba antecedents en la historiografia francesa tan remots i apreciables com el treball de l'historiador marxista de la Revolució Francesa Henri Lefèvre sobre la "gran por" creada per rumors estesos per tota la geografia francesa i que va seguir als esdeveniments del 1879 a París.

Els anys setanta, en un clima general de retrocés de la història estructural, la història de les mentalitats es va anar imposant entre els historiadors més representatius dels *Annales*, particularment en els treballs de Le Roy Laduri, George Duby, Jacques Le Goff o Philippe Ariès. Aquesta retirada del que podem anomenar *material* en un sentit més clàssic va ser general en la historiografia occidental.

En aquest sentit, val la pena ressenyar que l'enfocament antropològic que des del començament va influir tan poderosament en els historiadors dels *Annales* va contribuir d'una manera determinant, a partir dels anys vuitanta, a abandonar els enfocaments eurocèntrics que tant de pes tenien fins i tot en les perspectives crítiques de Marx i Weber, facilitant una nova visió de l'home, del progrés i de la història mateixa.

1.3. El marxisme britànic

La guerra no va trasbalsar substancialment els centres de producció històrica acadèmica a la Gran Bretanya. Sobre la base de l'empirisme, el món acadèmic britànic va continuar unes tradicions sòlidament consolidades. En aquest context conservador, i a partir de treballs pioners en història social d'abans de la guerra com els de Web, Cole i Tawney, la formació del **grup d'historiadors del Partit Comunista Britànic l'any 1946** va servir de punt de trobada d'una fornada d'historiadors marxistes que produirien un **fenomenal impacte tant en la historiografia europea** com en el pensament marxista i en la formació política de la nova esquerra a partir dels anys seixanta.

La història moderna no és imaginable sense considerar **Marx**. Aquest, igual que els positivistes, partia de la idea que existeix una lògica de la investigació que és comuna a totes les ciències, la **cienticitat**, que equival a utilitzar uns procediments analítics que permeten explicar el món visible. A més, considerava com Weber que la societat i la història posseeixen una **coherència interna**, formulada en el concepte de *formació social* i el seu desenvolupament

Vegeu també

Veurem aquesta evolució en l'apartat "Mentalitats, micro-història i antropologia històrica".

cap endavant (és a dir, inscrita en el desenvolupament històric). Finalment, rebutjava una concepció de la ciència històrica neutral, ja que considerava la **història com un instrument de la transformació social**.

Tanmateix, aquesta triple definició va resultar certament problemàtica en el desenvolupament del marxisme. Si, d'una banda, aspirava a una ciència social rigorosa en el sentit de les ciències naturals, de l'altra, des d'una perspectiva compromesa i crítica, rebutjava l'afany d'objectivitat característic del positivisme. Al llarg de quasi un segle, i a partir de la publicació de l'*Anti-Düring* d'Engels, va ser una **debilitat del marxisme** el fort decantament cap a una **concepció determinista** de la història que intentava satisfer la primera i la segona d'aquestes premisses, tot i presentar el conjunt de la història humana com un procés predeterminat per lleis i etapes condicionades d'una manera mecànica pel desenvolupament econòmic. Aquesta concepció va trobar en l'academicisme soviètic una exacerbació màxima.

Tal vegada i d'una manera aparentment paradoxal, la característica més destacada del marxisme occidental –i especialment britànic– en el període de la postguerra va ser la capacitat per a qüestionar aquest plantejament mecanicista a favor d'una consideració autènticament crítica de l'experiència històrica.

La famosa supeditació de la superestructura (política, cultura, institucions, etc.) a la base, naturalment econòmica, va esdevenir cada cop més problemàtica per a molts historiadors marxistes occidentals. Inscrits en la realitat d'un capitalisme d'èxit i en ple desplegament, la seva visió crítica s'aguditzava en proporció amb la fallida de les previsions del desenvolupament mecànic d'una transformació social que no s'albirava en el món capitalista. Com ha assenyalat Georg Iggers:

"Lo que hacía interesante el marxismo en Occidente era su crítica ante las relaciones que imperan en una moderna sociedad industrial capitalista, y su compromiso con los socialmente perjudicados. Por otra parte, estas mismas relaciones cuestionaban, en una época postindustrial, las concepciones básicas en las que se fundamentaba el marxismo. Estas se hallaban profundamente ancladas en el siglo XIX."

Georg Iggers (1998). *La ciencia histórica en el siglo XX. Las tendencias actuales*. Barcelona: Idea Books (pàg. 75).

El fet de tractar d'una manera cada vegada més creativa aquesta contradicció és el que convertiria el **grup marxista britànic**, marginal en el seu entorn polític i cultural, en l'**actor més potent de la renovació de la historiografia marxista** en els anys seixanta i setanta.

Els membres del grup

Es tractava d'un grup certament heterogeni; el formaren, entre d'altres, Cristopher Hill, que va estudiar la revolució anglesa del segle XVII; George Rude, que es va centrar en les protestes i moviments socials de l'Antic Règim; Víctor Kiernan, que va treballar sobre objectes tan diversos com la revolució espanyola del 1854, les relacions entre la Xina i la Gran Bretanya i l'imperialisme, o la formació de l'Estat modern; John Saville, que

s'ocupà de la industrialització; Eric Hobsbawm, que ha comprès un ventall temàtic que va del jazz o les revoltes populars de l'època moderna a l'Imperi britànic, a més de la seva coneguda tetralogia sobre el món contemporani; Dorothy Thompson, especialitzada en el moviment cartista; Eduard P. Thompson, amb estudis sobre la formació de la classe obrera i la cultura popular; Rodney Hilton, que es va interessar pels camperols britànics en l'edat mitjana, i, el més jove, Raphael Samuel, que seria l'impulsor del moviment dels *History Workshop*. Alguns d'ells, pocs, ocuparen posicions acadèmiques sòlides, com ara Hill, mentre que d'altres van tenir posicions tan perifèriques com l'ensenyament en el sistema d'extensió universitària per a adults (Rude i Thompson).

El 1952, alguns membres del grup impulsaren una nova revista, *Past and present*, subtitulada *Journal of Scientific History*, que volia ser un lloc de trobada i diàleg entre historiadors marxistes i no marxistes. Entre els impulsors hi havia Hobsbawm, Hill, Dobb i el també marxista Vera Gordon Childe. Entre els no marxistes hi havia el primer director, l'historiador de l'antiguitat John Morris, Geoffrey Barraclough i, més endavant, Laurence Stone i l'americà John Elliott. El paper de la revista va resultar decisiu en la renovació dels mètodes i l'orientació dels estudis històrics, de primer a la Gran Bretanya i més endavant en la comunitat científica internacional. El diàleg entre marxistes i no marxistes es va aprofundir a partir del 1957, quan la majoria del grup marxista, llevat de Hobsbawm, va abandonar el Partit Comunista Britànic arran de la invasió soviètica d'Hongria.

Les primers discussions del grup van tractar dels problemes plantejats en el treball de l'economista marxista Maurice Dobb que formulava a *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo* (1946). La qüestió sobre la transició del feudalisme al capitalisme per a conèixer amb profunditat la naturalesa d'aquest estaria en el centre de la discussió animada entre d'altres per R. Hilton, amb un plantejament sobretot estructural, en consonància amb altres científics socials marxistes com Paul Sweezy, Guy Bois i, més endavant, Immanuel Wallerstein.

Paral·lelament, George Rude iniciaria els seus treballs sobre les formes de protesta en l'Antic Règim encetant una **perspectiva d'història des de baix** que trobaria ressò en els primers treballs de Hobsbawm, *Rebeldes primitivos* (1959) i *Capitán Swing* (1968) –escrit juntament amb el mateix Rude–, i més endavant en l'obra de Thompson.

Tanmateix, des del període d'entreguerres alguns autors marxistes com Gramsci, Lukács, Korsch o Walter Benjamin ja havien iniciat una **revisió de la perspectiva economicista** dominant prenent en consideració el **pes de la cultura en les relacions socials**. La publicació el 1932 dels manuscrits filosòfics de Marx del 1844, on situava el concepte d'*alienació* en el centre de la seva crítica al capitalisme, abundaren en aquesta direcció que també va estar molt present en el desenvolupament de l'Escola de Frankfurt.

Referència bibliogràfica

Maurice Dobb (1971). *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*. Madrid: Siglo XX editores.

Referències bibliogràfiques

E. Hobsbawm, G. Rude (1968). *Capitán Swing*. Londres: Lawrence & Wishart.
E. Hobsbawm (1976). *Rebeldes primitivos*. Barcelona: Ariel.

D'una manera creixent, la **perspectiva culturalista** prenia forma com una alternativa al biaix dominant determinista i economicista. El 1959, **Eric Hobsbawm**, amb el pseudònim Francis Newton, publicava *The jazz scene*, una història social del jazz. Era un llibre pràcticament *amateur*, fora de l'activitat acadèmica de l'autor. El fet d'utilitzar un pseudònim ja mostra un cert distanciament, però l'obra prefigurava el tipus de perspectiva sobre la cultura que la història social prendria en els anys següents especialment a la Gran Bretanya.

L'iniciador i primer artífex d'aquest canvi no va ser un dels membres del grup comunista britànic, sinó **Raymond Williams**, un historiador de la literatura que va mantenir sempre unes relacions ambigües amb el marxisme. Williams, igual que Thompson i Rude, treballava en l'ensenyament universitari d'adults, fora del sistema acadèmic establert. En les seves primeres obres, *Cultura y sociedad 1750-1950* (1958) i *La larga revolución* (1961), Williams plantejava una crítica cultural del capitalisme que es desenvolupava; es tractava d'un relat de l'impacte de la Revolució Industrial en la societat britànica a partir d'una història de la idea de *cultura*. Aquesta idea combinava la lectura rigorosa dels escriptors anglesos canònics amb una història social de l'educació, el públic lector i les institucions culturals. Williams utilitzava una idea de *cultura* amplificada i més extensa que la convencional i hi incorporava les formes de vida i "les estructures de sentiment" que hi van associades. A *Cultura y sociedad*, va contraposar la interpretació dominant de la literatura anglesa com l'obra d'una minoria austera i altruista que preservava els béns culturals elevats respecte dels efectes corruptors del consum i les masses, amb una visió democràtica de les activitats comunes de la societat, una concepció que va anomenar "materialisme cultural".

A *Marxismo y literatura* (1971) desenvolupava un argument sobre la pròpia materialitat de la cultura que trencava amb les visions deterministes i funcionalistes; en paraules d'Eley:

"Más que ver la cultura como separada de la vida material, atada al mismo tiempo por determinaciones sociales pero moviéndose sobre ellas, señaló las verdaderas formas prácticas y concretas en las que la cultura se habría alojado siempre dentro de relaciones sociales y de formas de práctica material."

G. Eley (2008). *Una línea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*. València: Universitat de València (pàg. 53).

La **cultura** no solament no era un producte de la base econòmica, sinó que a més era considerada un element constitutiu de totes les altres pràctiques socials i polítiques, però també econòmiques.

L'obra de Williams no va ser un fenomen individual. Alguns historiadors marxistes britànics, especialment a partir del 1957, anaren adoptant posicions similars en els seus treballs. Hem parlat del treball primerenc de Hobsbawm sobre el jazz, però l'obra decisiva, que construiria un paradigma nou, va ser *La formación de la clase obrera en Inglaterra* (1963) d'**Eduard P. Thompson**. Aquest

Referència bibliogràfica

F. Newton (pseudònim d'E. Hobsbawm) (1958). *The jazz scene*. Londres: Penguin Books.

Referències bibliogràfiques

R. Williams (2003). *La larga revolución*. Buenos Aires: Nueva Visión.

R. Williams (1974). *Cultura y sociedad 1780-1950*. Barcelona: Laia.

Referència bibliogràfica

E. P. Thompson (1989). *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Barcelona: Crítica.

autor explicava en un colossal llibre de vuit-centes pàgines i des d'una visió centrada en la cultura en un sentit ampli, les experiències i la resistència política de la classe obrera en el moment de la seva formació al llarg del mig segle anterior a les reformes del 1832.

Des de la perspectiva de la història britànica, es tractava d'una **ruptura completa amb la tradició liberal** que volia veure la història anglesa com el triomf gradual del parlamentarisme. A aquesta benèvola versió de l'èxit històric de l'ampliació de drets polítics i socials per a sectors cada vegada més amplis de la població, Thompson hi oposava una història de victòries democràtiques dels treballadors sobre la base de la resistència popular contra la violència, la desigualtat i l'explotació, recorrent a una narrativa èpica i vigorosament compromesa. Però el que feia del llibre una cosa nova era la mateixa **concepció de classe obrera** que manejava i l'**oberta oposició amb un marxisme reduccionista i mecànic**. La *classe*, per a Thompson, era una producció històrica fruit d'un procés de resistència, creences i lluites, i no el pur resultat de l'assignació de rols socials en el procés productiu. La famosa distinció de Marx el 1859 entre la "classe en si" –la classe com a "existència social" determinada per la posició dels individus en el sistema de producció–, i la "classe per a si" –és a dir, la consciència de pertànyer a un grup amb interessos comuns–, quedava ara liquidada. Per a Thompson, la classe no era altra cosa que la consciència comuna, és a dir, la cultura de grup, sorgida entre els treballadors fruit de les seves lluites contra l'explotació capitalista i la repressió de l'Estat. I, com a corol·lari, la divisió entre una base o estructura de naturalesa econòmica i una sobreestructura política i cultural era també refutada.

En definitiva, davant dels accents objectivistes i sociologistes, dotava la classe d'un accent destacat d'agència col·lectiva.

Tal com afirmava en el prefaci de l'obra d'una manera clarificadora:

"la classe obrera era present en la seva pròpia formació."

La història del treball quedava també reformulada i prenia una amplitud nova. No solament caldria estudiar el lloc de treball i les seves pràctiques laborals polítiques o sindicals, sinó també l'habitatge, la família, la nutrició, les pràctiques religioses, la criminalitat, el temps lliure, l'educació, la literatura, la infància, el nuviatge, la sexualitat, la mort i tots els aspectes de la vida. Un camp infinit s'obria a la història social pensada com una història total de base cultural. Thompson, al llarg d'una dècada, es dedicaria a investigar sobre les transformacions culturals dels treballadors en el procés d'implantació del capitalisme, "la cultura plebea".

Referència bibliogràfica

Aquests treballs, alguns tan influents com "Tiempo, disciplina del trabajo y capitalismo industrial" (1967) o "La economía moral de la multitud inglesa en el siglo XVIII" (1971), apareixerien recollits a:

E. P. Thompson (1995). *Cos-tumbres en común*. Barcelona: Crítica.

Activisme i *best-sellers*

L'èxit de *La formación de la clase obrera en Inglaterra* va portar Thompson a professar en les millors universitats angleses i americanes, però en els darrers anys de la seva vida va deixar l'activitat acadèmica per lliurar-se completament a l'activisme antinuclear i pacifista.

Pel que fa a la resta dels membres del grup, cal destacar la tetralogia sobre el món contemporani de Hobsbawm, una obra que s'estendria entre el 1962 i el 1995 i que l'ha convertit en l'historiador viu més llegit del món.

La **influència de Thompson va ser enorme**. El seu llegat té, com ha assenyalat Eley, sis dimensions:

- En primer lloc va replantejar el discurs dominant sobre la història anglesa en els termes que hem assenyalat, produint una història d'oposició preparada pel combat, convençut com estava de la capacitat generadora del conflicte com a força emancipadora.
- En segon lloc, i en això va coincidir amb Williams –sobretot en els estudis sobre William Morris i William Blake–, va realitzar una relectura de la tradició cultural anglesa del segle XIX i dels autors visionaris romàntics, reivindicant la seva revolta contra el capitalisme naixent.
- En tercer lloc, la seva atenció cap a les formes de vida corrent, centrant-se particularment en els aspectes culturals en un sentit tan ampli –valors corrents, pràctiques rituals, dimensions simbòliques de la vida–, suggerien formes d'etnografia que l'aproximaven a l'antropologia cultural.
- En quart lloc, la valoració i la identificació amb la gent corrent actuaven com una forma d'empatia que li permetia entrar en els seus mons mentals i reconstruir les formes de racionalitat ocultes i estroncades dels perdedors.
- En cinquè lloc, rebutjant juntament amb Williams el model de base i superestructura, veia la classe com una formació tant econòmica com cultural, d'una manera indestruïble.
- I, en sisè lloc, reprenia el projecte del grup d'historiadors marxistes britànics en la seva discussió sobre la transició del feudalisme al capitalisme, i el reformulava construint la primera història de la transició al món modern i de la industrialització des de baix, és a dir des del punt de vista dels perdedors. La seva reconceptualització completament desinstitucionalitzada de la política lligaria amb l'esperit del seixanta-vuit i amb l'emergència de noves formes de crítica radical de la nova esquerra o del feminisme.

El llegat d'aquests nous enfocaments va prendre direccions diverses. En el **terreny del marxisme** va representar la reparició d'un **marxisme humanista i culturalista**, directament enfrontat tant amb l'escolàstica soviètica com amb l'estructuralisme francès que representava Louis Althusser. En el **camp de les ciències socials**, Williams i Thompson van inspirar un nou camp, els **Estudis Culturals**, que es caracteritzaria per la interdisciplinarietat i l'obertura a les

Referència bibliogràfica

G. Eley (2008). *Una línea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*. València: Universitat de València.

noves formes de coneixement crític com el feminisme o les cultures subalternes, i que impactaria en terrenys tradicionals com els estudis literaris o la sociologia. De major abast va ser l'impacte sobre la **història social**, que en general ja no es podria desprendre de l'enfocament culturalista. I, finalment, l'acció de **Raphael Samuel** i el **moviment dels *History Workshops***, que representaria una ampliació i una innovació en el camp de la història i les pràctiques socials participatives, estaria també molt influït per aquests antecedents.

1.4. La ciència social històrica alemanya

Als Estats Units, la teoria de la modernització va tenir un prestigi i una acceptació creixents tant en les ciències socials com en una historiografia cada cop més influïda per la sociologia. Era una resposta i un resultat de la guerra freda que es lliurava a escala planetària i una explicació de l'èxit d'un capitalisme rampant, que va arribar al zenit els anys cinquanta i seixanta. A Alemanya, aquesta mateixa visió es basaria en una experiència que tenia un sentit molt diferent en la mesura que s'hi plantejaven qüestions com la mateixa divisió del país i el sentit de responsabilitat per la Segona Guerra Mundial i els crims del nazisme.

Justament per aquesta situació històrica, la **historiografia alemanya** va prendre en les primeres dècades de la postguerra un **sentit eminentment conservador**. Mentre que en la República Federal la història social era abandonada a favor d'una història política i de l'Estat empírica, a l'Alemanya Democràtica s'imposava l'escolàstica marxista soviètica. No va ser fins als anys seixanta, arran de la polèmica Fischer sobre les condicions polítiques que propiciaren el desencadenament de la Primera Guerra Mundial, que la situació va canviar. Fischer defensava una continuïtat en la política expansionista alemanya entre el 1900 i el 1939, i responsabilitzava aquesta política del desencadenament de les dues guerres.

Arran del debat sobre les **tesis de Fischer**, la **qüestió del *sonderweg*** (excepció) va ocupar el centre de la renovació de la ciència social històrica alemanya. La tesi que plantejava Fischer, i que va desenvolupar **Hans-Ulrich Wehler**, era un **desenvolupament anòmal de la modernització per al cas alemany**. En síntesi, s'explicava que el que caracteritzava el cas alemany era el decalatge entre un desenvolupament capitalista accelerat i un subdesenvolupament de l'Estat liberal. Per tant, una transformació incompleta, o una modernització fallida, ja que l'Estat romania en mans de grups socials tradicionals, tot i mantenir un fort component autoritari. L'absència en la història d'Alemanya d'un gran pas al liberalisme en el segle XIX, com va passar a la Gran Bretanya o a França, hauria permès a les antigues elits preindustrials –aristocràcia, propietaris rurals, exèrcit i burocràcia– continuar exercint el seu domini. I la manca de legitimitat d'un desenvolupament democràtic de l'Estat el va portar a perpetuar formes repressives i manipuladores. El conflicte entre *modernització econòmica* i *retard polític* va portar a un autoritarisme estructural que desembocaria en un "desenvolupament desviat" del model de modernització occidental, i que

s'expressaria en la inestabilitat constant de l'Imperi, el fracàs de Weimar i, finalment, explicaria l'anomalia del nazisme. En definitiva, s'establiria una línia d'argumentació que inscriviria **els orígens del nazisme en el segle XIX, el moment en què la història alemanya es va desviar del model occidental.**

El model que Wehler desenvoluparia en relació amb aquesta idea tindria en la Universitat de Bielefeld el centre d'operacions, on disposaria de la col·laboració d'historiadors de prestigi com **Jürgen Kocka**. Enfrontats al conservadorisme dominant en el món acadèmic de l'Alemanya occidental i al marxisme mecanicista de l'oriental, el **grup de Bielefeld va intentar recuperar la història com a ciència social**, una tradició alemanya que es remuntava a Marx i Weber, enllaçant amb la teoria crítica de l'Escola de Frankfurt en la voluntat normativa d'unir la ciència amb valors polítics, oferint una visió en què a la industrialització –com a factor decisiu de la modernització econòmica– i a la revolució tecnològica que hi va associada els correspon una evolució institucional cap a una societat de ciutadans jurídicament lliures i políticament responsables i emancipats.

La pregunta sobre el perquè de la "desviació", Alemanya resultava del tot congruent amb aquest plantejament. I aquesta vinculació d'una ciència social històrica analítica amb un Estat social democràtic va trobar el ressò necessari per a esdevenir un paradigma dominant a Alemanya, just quan a la resta d'Europa, especialment després del seixanta-vuit, aquestes visions eren cada vegada més qüestionades per les noves generacions.

L'esforç investigador i l'ambició epistemològica desenvolupats pel grup de Bielefeld van ser d'unes proporcions notables. Wehler i Kocka desplegaron una allau de publicacions teòriques i escrits programàtics. Però els treballs empírics no foren menys importants: Kocka va mostrar el valor dels tipus ideals weberians en els estudis sobre els treballadors de coll blanc de l'empresa Siemens al llarg de la industrialització del segle XIX i de la Primera Guerra Mundial, o en l'estudi també sobre els treballadors de coll blanc, ara als Estats Units entre els anys 1890 i 1940. En aquests treballs, Kocka mostrava la naturalesa autoritària de l'Estat i de la societat alemanya, aportant una allau de material a la tesi del *sonderweg*.

La teoria de la modernització i la tesi de la "desviació" alemanya han estat seriosament contestades en els darrers anys, des dels punts de vista tant teòric com empíric.

Referència bibliogràfica

Alguns dels escrits de Kocka es poden trobar en el recull següent:

J. Kocka (2002). *Historia social y consciencia histórica*. Madrid: Marcial Pons.

El grup de Bielefeld, però, ha deixat un llegat considerable:

- Va recuperar la tradició alemanya d'una ciència social històrica.
- Va aportar un conjunt d'estudis de gran valor empíric sobre la història contemporània, tant d'Alemanya com en termes comparatius europeus.
- Va obrir un debat seriós i historiogràfic sobre les causes profundes del nazisme.
- I, tal com havien fet els historiadors dels *Annales* a França o els marxistes britànics, va assajar a partir de la revisió de la història nacional un esforç totalitzador que expliqués el canvi social des d'una perspectiva científica i a partir de l'estudi de la vida material.

2. La crisi dels grans paradigmes de postguerra: el gir cultural, el gir lingüístic, gènere, raça i estudis postcolonials

En els **darrers anys setanta** i amb l'impacte del canvi cultural i polític, les **veus crítiques amb els grans paradigmes de postguerra no pararen de créixer**. De primer en els cercles més radicals, però més endavant com a resposta als interrogants del món exterior i a les incerteses de la mateixa disciplina històrica.

Si el treball dels mateixos historiadors crítics havia anat erosionant les concepcions estructurals de la història i havia posat l'accent en els elements culturals, simbòlics i experiencials, el clima cultural i polític dels darrers anys setanta va acabar d'afavorir un canvi de sensibilitat. Amb l'explosió de la individualitat i el consum que va caracteritzar la culminació de la revolució keynesiana en el món occidental i, al mateix temps, amb la crisi d'aquest model, qüestionat pels joves contraculturals o seixantavuitistes, però sobretot per la interrupció sobtada arran de la crisi econòmica després de vint-i-cinc anys de prosperitat, es plantejaven seriosos interrogants sobre la idea de progrés lineal inscrita en el cor del projecte modern (en les versions tant liberal com marxista).

Els **anys vuitanta** aprofundirien aquesta sensació: la revolució thatcheriana a la Gran Bretanya i la històrica derrota del sindicalisme anglès; les enormes esquerdes del sistema comunista posades en evidència pels obrers polonesos; el ràpid i decisiu procés de desindustrialització en el món occidental i la consegüent fragmentació de la classe obrera com a subjecte social; la crisi i dissolució de la nova esquerra europea arran de la seva deriva violenta a Itàlia i Alemanya... Aquests aspectes i d'altres eren els signes d'un canvi de temps que l'any 1989 s'encarregaria de sentenciar. Els lligams estrets entre política, compromís social i història social eren evidents, i els **intents d'una ciència històrica social** no serien ja objecte de crítica i revisió, sinó que **esclatarien a causa de la seva pròpia inviabilitat política**.

La **història social**, que havia construït els grans paradigmes de la postguerra a partir de l'afany de ciènticitat, es trobaria en les dues dècades següents amb una allau de crítics i replantejaments. El més semblant a un naufragi.

En part fruit del seu propi desenvolupament, les grans tradicions que hem exposat en l'apartat anterior seguien una evolució que les transformaria radicalment en el sentit de donar una centralitat creixent a la **subjectivitat** en la seva orientació. Així, la tercera generació dels *Annales* va passar de l'estructuralisme braudelià al cultiu de la **història de les mentalitats** –que es volia ocupar de

l'univers simbòlic de la vida dels individus– en pocs anys i d'una manera massiva. El renovat marxisme occidental, influït pels autors britànics, sense abandonar el compromís polític va incloure la causa de la **microhistòria** o va prendre un **gir marcadament antropològic**, cosa que també va passar a Alemanya amb la recuperació de l'obra de Norbert Elias.

A més, els nous moviments socials en ascens van plantejar serioses **ombres de dubte sobre els conceptes centrals amb què s'havia construït la ciència social**. La historiografia feminista va problematitzar seriosament el concepte de *classe* i el de les relacions socials de producció per explicar l'opressió de la dona. El mateix va passar quan alguns investigadors van plantejar la qüestió racial als Estats Units. I, més endavant, quan des del món colonial recentment emancipat es va voler reconsiderar l'eurocentrisme dels relats històrics en ús.

La mateixa evolució de l'estructuralisme va empènyer en aquesta direcció. Els autors **postestructuralistes** que seguien fidels a la idea d'*estructura del llenguatge* la revisaren en el sentit de reconèixer l'autonomia completa d'aquest. El text deixava de tenir una correlació amb la realitat, deixava de ser-ne una representació i adquiria una autonomia completa.

Lawrence Stone, l'any 1979, va publicar un article a *Past and present* amb el títol "El retorno de la narrativa. Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia". En síntesi, Stone posava en dubte la possibilitat mateixa de trobar una explicació científica coherent amb les transformacions del passat i reivindicava el lloc determinant de la cultura i la voluntat dels individus en el canvi social. Es tractava d'una insistència en els aspectes subjectius de l'experiència humana que no poden ser reduïts a lleis generals i que només poden ser aprehesos des del retorn a una **historiografia narrativa**.

Al llarg dels anys vuitanta i noranta, moltes d'aquestes qüestions estigueren en debat. Algunes de les perspectives que veurem no reeixiren, però, en conjunt, **la història com a disciplina en va sortir completament transformada**.

Paradoxalment, el colossal esforç dels grans paradigmes de postguerra, amb una intenció científica, havia mostrat els límits d'alguns plantejaments en el camp de la filosofia de la història que la inspiraven, però també de l'aparell conceptual i metodològic sobre el qual se sostenia. I, al mateix temps, havia fet de llevadora de les preguntes que era incapaç de contestar amb l'instrumental de què disposava. Les dècades que examinarem a continuació, de mitjan anys setanta a mitjan anys noranta, reflecteixen els intents, moltes vegades fragmentaris o exagerats, de trobar aquestes respostes al difícil repte de restituir a l'estudi del passat la capacitat explicativa de l'experiència humana en tota la seva complexitat.

Referència bibliogràfica

L. Stone (1981). "El retorno de la narrativa: Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia". A: *El pasado y el presente*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica (pàg. 95-120).

2.1. Mentalitats, microhistòria i antropologia històrica

Si les manifestacions més influents de la reorientació cultural que la història social va prendre en els anys vuitanta es van produir a la Gran Bretanya amb les obres de Williams i Thompson, no és menys cert que aquesta inflexió va ser més precoç i generalitzada a França i entre els historiadors de la tercera generació dels *Annales* quan aquests van adoptar majoritàriament l'enfocament de la **història de les mentalitats**.

Efectivament, la dimensió cultural en un sentit molt ampli, el de *mentalitat*, ja era present en l'obra dels fundadors.

Referència bibliogràfica

Així, el llibre de Lucien Febvre sobre Rabelais explora aquesta dimensió per assajar una explicació més àmplia de França en l'època moderna.

L. Febvre (1993). *El problema de la incredulidad en el siglo XVI: la religión de Rabelais*. Madrid: Akal.

Però va ser l'any 1974, amb la publicació de *Hacer la historia* de Le Goff i Nora, i el 1978, amb la publicació de *La nouvelle histoire* del mateix Le Goff amb Revel i Chartier, que d'una manera programàtica es va obrir el camp de treball extraordinàriament, fins a l'extrem que la clara voluntat d'abandonar un cànon d'explicació total de la història seria qualificat per Dosse com "la història en engrunes".

En els volums dels anys setanta destacava dins dels *Annales*, per la novetat, el fet de donar lloc a la història política dels esdeveniments que representava F. Furet, però sobretot la renovada atenció a les mentalitats. El cas és que **la centralitat en l'escola francesa va canviar de temes i accents d'una manera gradual**, i va passar a ser ocupada per autors marginals com Ariès, que havia estudiat la mort i encetaria al final dels vuitanta, juntament amb Duby, una colossal *Historia de la vida privada*. D'una manera encara més significativa, autors centrals del grup van canviar d'orientació, com en el cas del mateix Duby, que va passar de l'estudi de les estructures de la societat medieval a publicar obres com *Las tres órdenes o lo imaginario del feudalismo* (1978) o *El caballero, el cura y la mujer* (1981). O el cas ben significatiu de Le Roy Ladurie, que després de l'estudi que va dur a terme sobre els camperols de la Provença al llarg de tres segles publicaria *Montaillou, aldea occitana* (1975), un treball precursor de la microhistòria en què a partir d'un procés judicial en una petita localitat occitana s'explicava l'heretgia albigea; més endavant, s'ocuparia de la història del clima o de la bruixeria. Aquest impuls, que s'havia iniciat entre els medievalistes amb treballs com el de Le Goff sobre el purgatori, es va estendre a la història moderna i a la contemporània en treballs com el de M. Vovelle sobre la descristianització a la Provença en el segle XVIII (1978).

Referències bibliogràfiques

G. Duby (1980). *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*. Madrid: Taurus.

Referències bibliogràfiques

J. Le Goff, P. Nora (editors) (1974). *Hacer la historia. Nuevos problemas. Nuevos enfoques. Nuevos temas*, 3 vol. Barcelona: Laia.

J. Le Goff, J. Revel, R. Chartier (directors) (1978). *La nouvelle histoire*. París: Retz.

G. Duby (1999). *El caballero, el cura y la mujer*. Madrid: Taurus.

E. Le Roy Ladurie (1981). *Montaillou, aldea occitana, 1294-1324*. Madrid: Taurus.

La reorientació francesa tenia l'origen en el **diàleg amb l'antropologia**, però no seria una excepció.

A Itàlia, però també entre historiadors americans, es desenvoluparia un esforç similar en els objectius que es coneixeria amb el nom de **microhistòria**. Influïts per la inspiració de Thompson de fer una història des de baix, i compromesos també amb una perspectiva política, el que va allunyar els nous microhistoriadors dels grans relats de la història social va ser el **fet de qüestionar la idea lineal de progrés** que aquests plantejaments contenien. Ja no es tractaria de conèixer les condicions materials de la vida quotidiana dels homes en general, sinó com aquests homes havien experimentat aquestes condicions, comprendre l'experiència dels historiadors, és a dir, considerar-los en la seva **subjectivitat**, i per tant individualment.

La influència de l'antropologia de Geertz

Metodològicament, l'antropologia de Clifford Geertz va influir i facilitar aquesta perspectiva cultural, ja que aquest autor considerava que la cultura no podia ser explicada a partir d'una ciència experimental que hagués de formular lleis generals, sinó d'una ciència interpretativa en cerca de significat que dotés el món de sentit i el fes comprensible. Per fer-ho, proposava substituir els mètodes analítics característics de la ciència experimental pel que ell va anomenar la *descripció densa*, és a dir, la compressió dels significats clau de cada cultura a partir d'una aproximació a l'objecte d'estudi, no guiada per una teoria i un cos conceptual sinó deixant que el subjecte de la investigació parlés per ell mateix.

Carlo Guinzburg i Giovanni Levi, des de *Quaderni Storici*, la revista de referència d'aquesta orientació, i també el seu compatriota i historiador de l'economia Carlo Cipolla, foren juntament amb la nord-americana Natalie Zenon Davis els iniciadors d'aquest corrent amb una sèrie de treballs que obtindrien un gran impacte.

En el **plantejament microhistòric** es dóna prioritat al **relat**, ja que es tracta de l'aprofitament d'un petit esdeveniment singular com a font de coneixement universal, és a dir, d'un intent d'accedir a consideracions i explicacions macrohistòriques a partir d'estudis micro.

Així, a *El queso y los gusanos* (1976), Carlo Guinzburg narra, a partir de la documentació d'un procés judicial, la visió del món d'un moliner del Friuli en el segle XVI de nom Menocchio, amb una fidelitat absoluta al document. En un sentit semblant, la nord-americana Natalie Z. Davis explica a *El retorno de Martín Guerre* (1983) la història d'un foraster que es fa passar per l'espòs retornat després d'una llarga absència d'una camperola que accepta la impostura en la França del segle XVI.

C. Guinzburg (1981). *El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI*. Barcelona: Muchnik.

N. Z. Davis (2005). *El retorn de Martín Guerre*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Es tracta d'accedir als protagonistes d'aquesta història des de baix, que rarament deixa altres testimonis que els processos judicials o les actes testaments.

A **Alemanya** la ciència social històrica també va ser contestada des de plantejaments semblants pels representants de l'**antropologia històrica**, inspirats en l'obra de Geertz i del també antropòleg Marshall Sahlins. En aquest cas, l'esforç per a estudiar la protoindustrialització és el que va portar historiadors com Hans Medick, Peter Kriedte, Jürgen Schlumbohm, Herbert Kish i Franklin Mendels fins a aquests plantejaments. Aquests autors van arribar a la microhistòria a partir, justament, de la macrohistòria, dels estudis demogràfics de l'edat moderna que intentaven registrar a partir de mètodes quantitius. Però aquests mètodes no tenien rostre, i d'aquí van passar a l'estudi de les famílies i a les històries de vida que permetien conèixer les relacions personals i les xarxes socials familiars en períodes llargs. L'ús dels testaments com a font era un instrument de primer ordre; així, Medick va poder estudiar la cultura llibresca a partir dels inventaris que hi va trobar.

L'enfocament microhistòric i la introducció dels mètodes de l'antropologia històrica van obrir la porta a una allau d'estudis locals arreu del món que sovint confirmaven hipòtesis generals o les qüestionaven seriosament. El gènere biogràfic va renéixer poderosament com una manifestació d'aquest retorn a la cultura després de dècades de ser considerat poca cosa menys que divulgació.

Però, en línies generals, el gir cultural també va trobar límits com a plantejament metodològic; si la ciència social històrica de la postguerra havia mirat preferentment cap a la sociologia i l'economia, el gir cultural ho feia cap a l'antropologia d'una manera preferent. En el fons, es posava de manifest la incomoditat de la història per esdevenir una **ciència social total**, capaç d'entendre i explicar la complexitat dels mons passats que volia penetrar.

2.2. El gir lingüístic

El gir cultural havia propiciat a la vegada un **gir cap a la narrativa** tal com va assenyalar Lawrence Stone el 1979. Però la recepció en el camp historiogràfic de la crítica postestructuralista i del postmodernisme en general portaren molt més enllà.

Ja no eren dubtes sobre la idea lineal de progrés encunyada per la Il·lustració el que es plantejava, sinó la validesa mateixa dels ideals moderns i de la seva racionalitat.

Referència bibliogràfica

L. Stone (1981). "El retorno de la narrativa. Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia". A: *El pasado y el presente*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

Les insuficiències teòriques i metodològiques van abonar la cerca de nous camins, entre els quals prendria rellevància el **gir lingüístic**, un concepte que s'havia encunyat a la Gran Bretanya en relació amb treballs específicament inscrits en la tradició de la història social.

Com, per exemple, el de William Sewell sobre el llenguatge laboral en el segle XIX francès (1980), o el de Gareth Stedman Jones sobre els llenguatges de classe (1983) que volia ser una continuació directa de la línia iniciada per Thompson.

W. Sewell (1992). *Trabajo y revolución en Francia: el lenguaje del movimiento obrero desde el Antiguo Régimen hasta 1848*. Madrid: Taurus.

G. Stedman Jones (1989). *Lenguajes de clase. Estudios sobre la historia de la clase obrera inglesa (1832-1982)*. Madrid: Siglo XXI.

Aquesta orientació influiria sensiblement en l'obertura de **noves perspectives**, com **la de gènere** en els treballs de Joan Wallach Scott (1988), **la de raça**, etc.

Per a aquests autors, l'estudi del llenguatge era un instrument molt important per a comprendre el canvi polític i social. Es tractava de la reconstrucció del discurs per a entendre els marcs mentals dels subjectes històrics i la construcció de la seva pròpia historicitat.

La influència de Foucault

Aquesta atenció al llenguatge estava relacionada amb la recepció entre els historiadors de l'obra de Foucault, que havia donat també una nova orientació a la manera d'entendre el poder. Les concepcions tradicionals que se centraven en una visió institucionalitzada del poder i en les formes de dominació econòmica o en l'acció de l'Estat quedaren superades per una concepció del poder centrada en les relacions interpersonals i en la seva relació amb el saber, posant l'accent en el paper disciplinador del llenguatge per mitjà del concepte de *discurs* que delimita el que pot ser o no ser pensat en contextos específics d'espai i de temps.

L'**estructuralisme** mateix va viure una evolució interna en aquesta direcció. La teoria estructuralista provenia de la teoria lingüística de Ferdinand de Saussure, de qui s'havia pres la idea d'estructures del llenguatge que condicionen el pensament humà per traslladar-la al camp de les ciències socials i de la història en les estructures socials que condicionen i constitueixen la vida social. Autors com Roland Barthes i Jacques Derrida, prenent com a eix el concepte foucaultí de *discurs*, plantejaren que el text no té cap relació amb el món exterior i és, per tant, una unitat tancada; **el que importa, doncs, és el text i no el context** en què va ser produït. En el fons, aquesta crítica s'adreça contra les concepcions ideològiques que guien qualsevol autor mirant de deconstruir-les, però va molt més enllà i redueix les pràctiques discursives a les traces del text. La **debilitat del plantejament** rau en el risc d'un **formalisme excessiu** i en l'**arbitrarietat del mètode**. Aquesta concepció es va traslladar al món de la història i va donar lloc a la **concepció postmoderna del gir lingüístic**.

Referència bibliogràfica

J. W. Scott (2008). *Género e historia*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

El treball d'aquesta orientació més radicals foren els de White i LaCapra, decididament influïts pel postmodernisme. L'obra més significativa de Hayden White, *Metahistoria. La imaginación històrica en la Europa del siglo XIX* (1973), intentava mostrar per mitjà de l'estudi de quatre historiadors clàssics del segle XIX –Michelet, Tocqueville, Ranke i Burckhardt– i de quatre filòsofs de la història –Hegel, Marx, Nietzsche i Croce– que no existeix cap criteri historicocientífic per a establir la veritat, però que tampoc no hi ha cap diferència entre *ciència històrica* i *filosofia de la història*. White admet que el treball filològic científic sobre les fonts pot establir els fets, però nega que a partir d'aquests es pugui construir cap concatenació causal que doni com a resultat una visió coherent del passat guiada per criteris científics, i intenta demostrar que aquests criteris són de naturalesa estètica o moral. L'estètica vindria determinada per l'elecció d'una de les possibilitats retòriques que l'historiador té a l'abast, que són limitades, i les morals a criteris d'aquesta naturalesa, és a dir ideològics. En aquesta visió, la diferència entre *descobrimient* i *invenció* en història queda completament difuminada i, al seu torn, qualsevol criteri de veracitat real o formal també.

H. White (1992). *Metahistoria. La imaginación històrica en la Europa del siglo XIX*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

El principal problema d'aquesta concepció, que ha trobat en autors com Jenkins la versió més radical, ha estat la **dificultat per a produir textos històrics que anessin més enllà de la pura teoria**. De fet, el seu valor s'ha circumscrit a assenyalar alguns dels riscos amb què s'enfronta l'historiador en la seva narrativa, però sense aportar elements operatius a la construcció d'un nou saber.

En definitiva, la posada en valor del llenguatge en les darreres dècades posa en relleu que si bé les nostres idees sobre la realitat històrica i la intencionalitat humana es tornen més complexes i problemàtiques, això no vol dir que es perdi la possibilitat d'un coneixement del passat que resulti operatiu.

En aquest sentit, no és casual que el mateix Lawrence Stone, que el 1979 reclamava a *Past and present* un retorn a la narrativa per fer una història comprensiva, l'any 1991 en la mateixa revista fes, en paraules de Fontana,

"una angoixada crida a una història que s'ocupés dels esdeveniments i la conducta operant sobre la base de textos contemporanis i amb la finalitat d'explicar els canvis ocorreguts als homes. La crida era justificada per la por que la postmodernitat convertís la ciència històrica en una espècie en perill d'extinció."

J. Fontana (1992). *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Vic: Eumo (pàg.75).

2.3. Les històries subalternes: de la representació a la construcció

La problematització de la capacitat explicativa de les categories d'anàlisi social com la classe no va ser tan sols, ni sobretot, un fenomen lligat al debat teòric dels científics socials. Un marxista com Eric Hobsbawm, en el text "¿Se ha detenido la marcha hacia adelante de la clase obrera?", plantejava el 1978 que l'antiga estructura de la classe obrera, que permetia una filiació i una identificació política, s'estava desmembrant a causa de la creixent fragmentació social, i que si l'esquerra volia mantenir la rellevància primària de les desigualtats

materials i de poder havia de repensar les formes d'unitat política, tant pel que feia a les bases socials a qui s'adreçava com a la renovació de la seva retòrica i les seves idees.

Aquestes dificultats i la mateixa perspectiva materialista es van posar en relleu amb el desafiament que va representar l'aparició d'una historiografia feminista. I, a la problematització que va generar la perspectiva de gènere, aviat se n'hi van sumar d'altres com la raça, l'ètnia, la sexualitat, la nació i la regió, la generació, la religió, etc.

En aquest sentit, són especialment rellevants les transformacions relacionades amb el **gènere**, la **raça**, i les **cultures subalternes** i els **estudis colonials**, que al seu torn tindrien impacte en la manera d'enfocar problemes més generals com la creació d'identitats nacionals o l'estudi de l'imperialisme i, en el límit, la revisió radical de la idea d'*història universal*.

A partir dels **anys seixanta**, i amb el desenvolupament polític del moviment feminista, aquest es va veure en la necessitat d'historiar el subjecte social que volia reivindicar i mobilitzar, i en aquest context va començar a aparèixer la **història de les dones**. Els **anys setanta**, i d'acord amb les noves perspectives de la història social i el gir cultural que va prendre, aquesta mirada estrictament política es va ampliar cap a l'estudi de tots els aspectes del passat de les dones, i el camp va adquirir un espai acadèmic propi. La teoria feminista es va apartar ràpidament de la terminologia pròpia de la ciència social per adoptar un nou llenguatge de patriarcat, treball domèstic, reproducció social i reproducció sexual del treball.

Cada cop més, per influència de la psicoanàlisi, el postestructuralisme i l'anàlisi del discurs, durant els **anys vuitanta** es va produir el canvi decisiu, el pas de la història de les dones a la **història de gènere**.

El procés havia estat del feminisme a les dones, i d'aquestes, al gènere, paral·lelament al pas d'un interès estrictament polític a un de més ampli que impactava sobre el món acadèmic. Es necessitava una manera de pensar la diferència de sexes i la manera com aquesta diferència definia relacions entre individus i grups socials; la categoria *dona*, biològicament determinada, plantejava en aquest sentit seriosos problemes, ja que insistia en connotacions socials i culturals més que en connotacions físiques. Així, *home*, *dona* i *sexe* van ser substituïts per *masculinitat*, *feminitat* i *gènere*. Aquest canvi conceptual estava en la línia de reconèixer una creixent pluralització dels subjectes socials,

vistos ara com a **construccions**, independentment que fossin la classe, la raça o l'ètnia; i, al mateix temps, permetia relacionar-los entre ells en cerca d'una compressió que admetia més complexitat.

Aquesta perspectiva va tenir una primera i molt influent formulació en el text "Gender. A useful of historical analysis" de Joan Scott, del 1986. Scott formava part dels historiadors que, provinents de la història social, havien adoptat el gir lingüístic com a mètode de treball. Es tractava, no obstant això, d'un plantejament teòric. Els treballs d'història s'anirien desenvolupant en aquesta direcció en la dècada següent amb enfocaments tan atractius com el de Carolyn Steedman a *Landscape for a good woman* (1986), on l'autora utilitzava la pròpia biografia i la de la seva mare per a qüestionar algunes de les principals imatges de la història britànica, o el treball de Denise Riley "Am I that name?" (1987), on es reflexionava sobre la naturalesa indeterminada i canviant del concepte *dona*. Fora del món anglosaxó, es va produir una expansió molt significativa d'aquest plantejament amb resultats i discussions de naturalesa molt diversa.

Si el feminisme va ser el primer territori on el gir cultural i el postestructuralisme van obrir un nou camp de treball, aquest no va ser l'únic. El cas de la **raça** plantejava problemes nous i diferents dels enfocats en el cas del gènere. Efectivament, la raça no tenia cap base objectiva de naturalesa biològica i podia ser presentada com una construcció històrica i social; era, per tant, ideologia. Però el fet de ser una **construcció ideològica** no la feia menys real. Aquest enfocament tendia a veure la ideologia racial com una màscara d'interessos per a perpetuar i reproduir una estructura de dominació.

David Roediger a *The wages of whiteness. Race and the making of the American working class* (1991) va fer notar que aquest plantejament tendia a presentar la raça com un estratagema ideològic al servei d'un sistema més gran de dominació, tant si era un poder polític, econòmic o social, i juntament amb altres historiadors va fer veure que el racisme obeeix a un conjunt de creences explícites, parcialment articulades, i presumpcions inconscients que generen formes de connivència i complicitat. El concepte de *whiteness* (blancor) volia posar al descobert formes racialment configurades d'identitat comparables amb la ubicació de classe a l'hora de participar en el sentit de pertinença al món. No es tractava doncs, d'una màscara, sinó d'un altre tipus de divisió social. Roediger es plantejava quines compensacions psíquiques podia proporcionar la *blancor* als treballadors blancs, i assenyalava que l'estatus i els privilegis de raça podien funcionar com un poderós sistema de compensació i maquillatge en situacions d'explotació de classe. En una cultura pública tan implacablement construïda al voltant de la raça americana, aquesta esdevenia la condició del no blanc; la condició normal del nord-americà és ser blanc, i això tenia conseqüències no solament en les condicions socials i el benestar psíquic, sinó també en l'adquisició de la ciutadania i els drets polítics.

Referència bibliogràfica

C. Steedman (1986). *Landscape for a good woman: a history of two lives*. Londres: Virago Press.

Referència bibliogràfica

D. Roediger (1991). *The wages of whiteness. Race and the making of the American working class*. Londres: Verso.

A Europa el problema no es presentava amb aquesta claredat. Al Centre d'Estudis Culturals Contemporanis de Birmingham, Stuart Hall va publicar *The empire strikes back. Race and racism in 70s Britain* (1982), on plantejava que la identitat nacional britànica en la fase postimperial s'articulava al voltant de la blancor, és a dir, de la raça. Tal consideració va passar al camp dels historiadors que començaren a considerar-la en els seus estudis sobre el passat britànic de l'Imperi i les relacions del colonialisme amb la metròpoli.

Aquesta línia connectava amb un altre camp que des del final dels setanta s'estava desplegant a partir de l'obra *Orientalisme* (1978) d'Eduard W. Said. Said, professor de literatura palestí que professà en diverses universitats americanes influït per Williams i els estudis culturals, mostrava en el seu llibre que, a partir del Renaixement, els occidentals havien construït un conjunt de representacions i una matriu conceptual –l'Orient– a partir de la qual es pensava l'altra. Said resseguia la literatura, les imatges, l'art, els estudis acadèmics de tota classe, i apel·lava a l'anàlisi de les pràctiques culturals i al món de les idees, per fer evident aquesta construcció que era una negació d'aquest altre real i existent, fet que constituïa una forma d'imperialisme cultural que es continua renovant fins als nostres dies. Feia notar que l'aventura colonial, amb la força militar i burocràtica de l'Imperi, va estar sostinguda per una invasió ideològica de l'espai cultural dels països colonitzats, mentre que a la metròpoli el fet de l'Imperi va anar més enllà de l'espai polític i econòmic, per esdevenir una estructura constitutiva de la mateixa societat i de la seva cultura.

Durant els anys vuitanta es van desenvolupar **dos tipus de problemes** connectats amb aquestes preocupacions, els **estudis sobre la nació i els nacionalismes** i els **estudis subalterns**.

Respecte dels **estudis sobre la nació**, l'any 1983 Benedict Anderson publicava el llibre *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la difusió del nacionalisme*. Aquest treball d'Anderson va aparèixer el mateix any que *Naciones y nacionalismos*, d'Ernest Gellner, i *L'invent de la tradició*, un conjunt d'estudis editats per Eric Hobsbawm i Terence Ranger. Tots tres plantejaven la naturalesa moderna del concepte de *nació*, lligada a la difusió del liberalisme i la industrialització, i la naturalesa legitimadora de les tradicions nacionals que eren sempre una construcció moderna. En aquest sentit, Anderson parlava de "comunitats imaginades", ja que la nació establia lligams entre individus que tot i no conèixer-se se sentien vinculats per un conjunt de pràctiques que els diferenciaven dels altres. Eren comunitats imaginades, però no forçosament inventades, aclaria. Per a Anderson, els factors decisius de la formació de la nació Estat moderna eren els següents:

Referència bibliogràfica

E. W. Said (1991). *Orientalisme*. Vic: Eumo.

- El desenvolupament de les llengües vernacles en detriment de les llengües cultes mortes per mitjà de l'alfabetització.
- La difusió de les idees de la Il·lustració sobre el sistema de drets individuals.
- La difusió de la impremta com a vehicle d'homogeneïtzació cultural sobre unes societats tradicionals molt fragmentades.

Els modernitzadors, en definitiva, posaven l'accent en la **naturalesa de construcció cultural que tenia la nació moderna** i en el **paper nacionalitzador de les tradicions nacionals**, sovint "inventades" o reconstruïdes.

L'altre fet, que connectava amb els plantejaments de Said sobre el colonialisme, va ser la creació de la col·lecció "**Estudis subalterns. Estudis sobre història i societat del sud d'Àsia**" que va arribar a editar onze volums en dues sèries (1982-1989 i 1996-2000) per part d'un grup d'historiadors indis, australians i britànics. Inspirats per l'historiador indi Ranajit Guha, autor d'*Elementary aspects of peasant insurgency in colonial India* (1983), s'oposaren a la historiografia autocommemorativa del nacionalisme postcolonial, a l'òptica eurocèntrica dels estudis asiàtics europeus i a les concepcions dels deterministes i economistes del marxisme tradicional. Utilitzaven el terme **subaltern** per a referir-se als **grups socials subordinats que no disposaven de formes d'autonomia política organitzada**. Per fer-ho, se centraren en les formes de resistència popular a la penetració colonial, independentment que fossin de classe, casta, edat, gènere o ofici. Destacaria en aquest grup per la seva projecció posterior Dipesh Chakravarty, autor d'*Al margen de Europa* (2000), en un camp que s'ha identificat com el dels estudis postcolonials i que des d'aquesta mirada ha abraçat la literatura, l'art, la política i la societat.

I, en el límit, ha **qüestionat també la idea d'història universal**, de grans connotacions eurocèntriques, i proposa revisar-la per una **nova història** del món d'abast efectivament planetari que assagi una explicació del desenvolupament de les diverses cultures i nacions d'una manera interrelacionada i sense subordinacions.

Un exemple significatiu en aquesta direcció és el llibre *El nacimiento del mundo moderno 1780-1914* (2004) de l'historiador indi Christopher A. Bayly.

C. A. Bayly (2010). *El nacimiento del mundo moderno 1780-1914*. Madrid: Siglo XXI.

Referències bibliogràfiques

B. Anderson (2005). *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la difusió del nacionalisme*. València: Afers-Universitat de València.

E. Hobsbawm, T. Ranger (1988). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.

Referències bibliogràfiques

R. Guha (1993). *Elementary aspects of peasant insurgency in colonial India*. Oxford: Oxford University Press.

D. Chakravarty (2008). *Al margen de Europa. ¿Estamos ante el final del predominio cultural europeo?*. Barcelona: Tusquets.

En conjunt, els anys vuitanta van representar una difícil i fragmentada **transició** des d'una història social qüestionada cada vegada més pel mateix desenvolupament dels seus postulats més crítics, cap a l'exploració de **noves maneres de fer història** que abandonaven les formes simples del materialisme. L'accent en la **cultura** com una part constitutiva dels processos socials i econòmics i el desenvolupament, sovint en els marges, de **nous conceptes** com *gènere*, *raça* i *subalternitat* van anar nodrint una perspectiva en que l'agència humana es trobava en el centre dels processos històrics i, en conseqüència, aquests podien ser examinats com a **construccions**, tant ideologicoculturals com polítiques i socials.

3. Els usos de la història: més enllà de l'Acadèmia

Si en el període immediatament posterior a la postguerra, sota els efectes de la tragèdia col·lectiva i l'amenaça nuclear, la història es va refugiar en el món acadèmic, a partir dels anys seixanta diversos factors van coadjuvar a un nou protagonisme de la història en la societat. Particularment a Europa, colpida per l'experiència de l'Holocaust i la culpa col·lectiva, el pas del temps i l'emergència del protagonisme social d'unes generacions que no havien viscut la tragèdia va facilitar el **final de la política de l'oblit** i la posada en **discussió pública de les responsabilitats adquirides**, no solament a Alemanya sinó també a França i en altres països.

Al mateix temps, la democratització de l'accés a la universitat i l'extensió dels estudis d'història, i el fet que molts graduats no poguessin accedir a posicions professionals, va activar un plegat d'iniciatives, moltes vegades de caràcter local i *amateur*, que **expandiren excepcionalment els estudis històrics fora de les universitats**. Per acabar, i no menys important, la idea d'*història des de baix*, molt lligada al marxisme heterodox i a la nova esquerra, va actuar –si més no els anys setanta i vuitanta– com un poderós estímul a les noves maneres de fer història, també fora dels àmbits acadèmics i amb una perspectiva de compromís polític actiu.

En aquest període i des de perspectives diferents, tant a França –a partir de la publicació de la monumental obra dirigida per un dels principals representants de la tercera generació dels *Annales*, Pierre Nora, *Les lieux de la mémoire* (1984-1992)–, com a la Gran Bretanya –a partir de l'experiència del moviment dels *History Workshops* dels anys setanta i vuitanta i la recapitulació que Raphael Samuel en va fer en el llibre *Teatros de la memoria* (1996-1997), on es prenen en consideració totes les pràctiques socials del passat com a material de base, més enllà de la història acadèmica i de la voluntat de construir una ciència social–, la **memòria** es constituïa en un **nou territori per a elaborar l'experiència del passat**, en alguns casos en confrontació amb la història i en d'altres sota l'impuls decidit d'historiadors professionals.

Els darrers anys noranta del segle XX i la primera dècada del segle XXI viurien una **explosió del concepte de memòria**. La memòria col·lectiva seria un objecte de debat social i, fins i tot, de legislació. Els poders públics, no sense polèmica, s'erigirien en alguns països en els seus administradors. I el concepte vuitcentista de *patrimoni històric*, al mateix temps que era qüestionat juntament amb totes les altres construccions dels passats nacionals, s'estenia des del pur monument cap al folklore, les llengües, els costums, les fotografies i fins i tot els relats orals. Tot vestigi existent era susceptible de resultar patrimonialitzat, custodiat per tant pels poders públics i convertit en un bé de consum cultural.

Referències bibliogràfiques

- P. Nora (director) (1984-1992). *Les lieux de la mémoire*, 3 vol. París: Gallimard.
- R. Samuel (2008). *Teatros de la memoria. Pasado y presente de la cultura contemporánea*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Al seu torn la **idea d'una història nacional**, un dels pilars de la construcció de l'Estat liberal modern, **seria creixentment qüestionada**. D'una manera progressiva **es parlaria d'històries, més que d'història**. Els llibres de text serien examinats comparativament i el seu biaix adoctrinador es posaria de manifest. El llibre *Cómo se cuenta la historia a los niños a través del mundo* (1983) de Marc Ferro ho mostraria amb una àmplia recerca que tindria ressò mundial. La idea de **discurs** o **construcció** per a comprendre els relats històrics prendria en aquest camp tota la significació; a partir de les perspectives "modernistes", es mostraria la **història nacional com una construcció política** dels estats nacionals o dels nacionalismes emergents en cerca de legitimitat i amb l'objectiu de nacionalitzar els ciutadans.

En part perquè l'activisme dels historiadors d'esquerres dels anys setanta ho havia propiciat, en part perquè la fragmentació social, política i dels sabers ho afavoriria cada vegada més, en les dècades següents la **història** va deixar de ser un terreny acotat per uns especialistes erudits i va esdevenir un **espai de debat social i polític**.

D'una banda, el qüestionament del paradigma modern amb la seva teleologia històrica d'un progrés material i polític lineal, que Fukuyama intentava recuperar massa tard en la seva versió elemental de la teoria de la modernització i en què el coneixement científic del passat ens mostrava el camí d'un futur ineludible, s'havia posat en dubte. Però, de l'altra, en la societat fragmentada i plena d'incerteses que s'anomenava *postmoderna* no semblava que hi hagués una relació clara entre passat i futur. El cas és que, arribats al segle XXI, mentre les incerteses del present impacten en el món acadèmic i provoquen preguntes incòmodes i la necessitat de repensar la disciplina des d'unes altres pressuposicions, a escala social la sobreinformació sobre el present no fa més que generar més incerteses sobre el futur i una demanda creixent de coneixement del passat, tant amb finalitats lúdiques com socials. Cap generació abans de la nostra no ha tingut tanta informació sobre les condicions del present i, potencialment, sobre les del futur, però al mateix temps, cap generació anterior no ha viscut amb tanta incertesa els canvis en curs i ha cregut que sabia menys coses sobre el seu propi futur biogràfic. L'espai del present s'eixampla al mateix temps que el del futur es restringeix, i amb ell, el del passat en els termes que l'havíem après a pensar.

3.1. La història des de baix en acció: els *History Workshop*

Com hem vist, la major part dels historiadors socials mantingueren un compromís polític important els anys setanta. Aquest compromís va portar a tot Europa l'aparició dels nous moviments polítics anomenats de **nova esquerra**, que generalment se situaven fora dels partits de l'esquerra tradicional i interpel·laven a la joventut posterior al seixanta-vuit. No és estrany que fos a la Gran Bretanya –on els historiadors socials com Thompson, Rude o Williams

Referència bibliogràfica

M. Ferro (1990). *Cómo se cuenta la historia a los niños a través del mundo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

havien tingut un paper pioner en la construcció de l'anomenada *història des de baix*, amb un contingut populista— que aparegués el **primer i més significatiu moviment d'historiografia des de baix: els *History Workshop***.

La iniciativa va sorgir al voltant del **Grup d'Història Social d'Oxford**, nascut l'any 1965 com un seminari setmanal. Animat pel professor **Raphael Samuel** del Ruskin College —una institució vinculada al món sindical on va professar entre els anys 1961 i 1996—, hi participaven també Gareth Stedman Jones, l'historiador espanyol especialista en anarquisme Joaquín Romero Maura i l'especialista en nazisme Timothy W. Mason, entre d'altres. El grup, tot i anomenar-se *d'Oxford*, no estava vinculat a la Universitat, sinó que el formaven més aviat persones amb posicions acadèmiques perifèriques. A partir del 1967, i amb l'objectiu d'obrir un espai més ampli de discussió es van començar a convocar els ***History Workshops***, de primer amb una periodicitat anual i després amb més freqüència i una amplíssima participació. L'any 1972, al llarg d'un cap de setmana, es van reunir més de dues mil persones. El tema del primer taller era "Un dia amb els cartistes", i al principi van estar molt centrats en la història del treball, però seguint el desenvolupament de la història social d'una manera general aviat es van obrir a altres temes com la història de les dones, de la família o dels nens.

L'objectiu era crear una **autèntica història popular**, capaç d'impugnar la versió oficial de la història nacional, però no solament renovant el contingut sinó també els mètodes, fent una crida a una **elaboració col·lectiva**.

Samuel fonamentava aquesta elaboració col·lectiva en:

"La creença que la història és o hauria de ser una empresa de col·laboració, en la qual l'investigador, l'arxiver, el conservador i el mestre, el «fàci-ho vostè mateix» entusiasta de l'historiador local, les societats de la història de la família i l'arqueòleg industrial, tots han de ser considerats igualment compromesos i necessaris en la seva dedicació".

R. Samuel (2008). *Teatros de la memoria. Pasado y presente de la cultura contemporánea*. València: Publicacions de la Universitat de València.

A partir del 1975 es va començar a publicar la revista *History workshop journal*, que tractava de reactivar una història compromesa com la dels primers anys de *Past and present*, i que es publicaria fins al 1990. I, a partir del 1979, els tallers anuals es van començar a fer per tot Anglaterra. Es tractava d'una espècie de festivals populars en què es podien trobar els acadèmics compromesos amb la història des de baix i amb tota classe de públic interessat per la història i la nova política. En aquest context va poder aparèixer amb tota l'amplitud un moviment com el de la història de les dones.

En realitat, es tractava d'una espècie d'utopia, de construcció col·lectiva i popular que es volia confrontar amb l'objectivitat aparentment no política de la història acadèmica, i que procedia desprofessionalitzant la història, posant-la en mans dels seus protagonistes, en la creença que la història oficial, amb un relat d'objectivitat, tenia la funció de "disciplinar" el passat.

El moviment va començar a declinar els anys de l'hegemonia thatcheriana, que comportaren un ampli debilitament dels moviments populars a la Gran Bretanya. Samuel, però, els darrers anys de la seva vida, en la monumental obra en tres volums *Teatros de la memoria* (1994-1995) va voler llegar una àmplia reflexió teòrica sobre la seva experiència. En aquest sentit, Samuel veia la història com una "forma orgànica de saber", inspirada no solament en la vida real, els arxius i les cròniques sinó també en la memòria i el mite, la fantasia i el desig. El seu objecte d'estudi és híbrid, una forma de saber sincrètica entre passat i present, i els seus vestigis es troben en un ventall d'experiències infinites.

L'experiència britànica va tenir al final dels anys seixanta nombroses imitacions arreu d'Europa que, igual que a la Gran Bretanya, van anar declinant al llarg dels anys vuitanta.

El cas català

A Catalunya, el renaixement del centres d'història local, o els arxius històrics locals, arrencaren sovint de moviments socials compromesos amb el canvi polític durant la transició i es convertiren més endavant, amb el retorn de la democràcia municipal, en una peça institucionalitzada de la recuperació de la identitat local i de la consciència política democràtica.

3.2. Els llocs de la memòria i la legislació memorialística a França

Pierre Nora, un dels principals representants de la tercera generació dels *Annales* que ja havia tingut un paper important en el gir que va fer l'escola com un dels directors del volum col·lectiu *Hacer la historia* (1974), havia destacat com a editor –a la casa Gallimard– i com a fundador de la revista de pensament *Debat* (1980). Però la seva influència decisiva en la historiografia de les darreres dècades del segle XX es va produir arran de la monumental obra que va dirigir amb el títol *Les lieux de la mémoire*. L'obra, que comptava amb un centenar de col·laboracions dels principals historiadors de França, assajava de reconstruir el paper públic de la història en la societat francesa contemporània. Va començar-ne la publicació el 1984, en què va aparèixer el primer volum, i no va acabar fins al 1992 a causa de la complexitat i gegantisme que implicava. Un esforç com aquest anava vinculat a la commemoració del bicentenari de la Revolució Francesa que el president Mitterrand va impulsar decididament.

Referència bibliogràfica

R. Samuel (2008). *Teatros de la memoria. Pasado y presente de la cultura contemporánea*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Referències bibliogràfiques

J. Le Goff, P. Nora (editors) (1974). *Hacer la historia. Nuevos problemas. Nuevos enfoques. Nuevos temas*, 3 vol. Barcelona: Laia.

P. Nora (director) (1984-1992). *Les lieux de la mémoire*, 3 vol. París: Gallimard.

Les lieux de la mémoire estava estructurada en tres parts: la revolució, la nació i França. La novetat del plantejament residia en el fet que no s'intentava explicar una història de la França contemporània, sinó examinar tots els àmbits en què es produïen discursos públics sobre el passat francès.

El concepte clau era *lloc de memòria*. Per a Nora, la **memòria** era el contrari que la història, una **reconstrucció del passat amb finalitats instrumentals o polítiques**. D'aquesta manera, se separava de la història que, feta d'una manera independent del poder, té una perspectiva més distanciada. El lloc de memòria és el taller on es construeix el passat amb la finalitat de mistificar-lo per a usos polítics: les commemoracions, els noms de carrers, els monuments, les festes i símbols nacionals, etc.

Els objectes portadors de tals qualitats poden ser infinits: flors –com la flor de lis–, colors –el roig per a l'esquerra–, personatges reals –De Gaulle, Joana d'Arc–, personatges llegendaris, cançons, etc.

El que interessa a Nora és el **procés de rememoració**, és a dir, com allò que va passar és novament recordat, portat al present d'una manera forçosament artificial amb un significat relacionat amb les condicions polítiques, socials o econòmiques d'aquest present. En aquest sentit, quan estudia els lloc de memòria que una societat recrea, l'historiador es fa càrrec de les **construccions simbòliques del poder** vinculades als usos del passat en una societat concreta. Així, el significat d'una certa commemoració i els valors que vol ressaltar ens expliquen coses significatives sobre les relacions de poder i els símbols de la societat que commemora. Però això no significa l'acceptació de la idea de *memòria col·lectiva*, ja que per a Nora els individus són els que estan dotats de memòria, mentre que els grups de poder estableixen rememoracions amb uns objectius polítics determinats. Aquests processos han de ser estudiats per l'historiador perquè revelen les estratègies d'aquests grups per obtenir l'hegemonia en l'espai públic.

El fet rellevant en el plantejament de Nora és la **contraposició entre memòria i història**. Es tractaria de dues narracions del passat, però mentre que la **memòria** seria fruit de mistificacions conscients o inconscients d'aquest passat al servei del present, la **història** tindria com a objectiu la compressió del que va succeir en el passat per mitjà de mètodes crítics. Parlar, per tant, de *memòria històrica* estaria fora de lloc per aquesta oposició dels dos termes.

Coincidències amb Hobsbawm

La posició de Nora en aquest sentit estaria prop de la de Hobsbawm en *L'invent de la tradició* i, en general, en la línia que al llarg del segle xx s'havia esforçat per a bastir una ciència històrica objectiva, suficientment distanciada dels seus objectes d'estudi i sols relligada amb el present pel punt de partida ètic de l'historiador que aconduïx les preguntes primigènies de la recerca.

El treball de Nora, d'una enorme ambició, ha tingut una gran transcendència a l'hora de revisar les històries nacionals, i han estat historiat els llocs de la memòria alemanys, russos i fins i tot catalans. Tanmateix, no deixava de resultar problemàtic en el context d'una societat amb una demanda creixent de relats sobre el sentit i, per tant, sobre el passat.

El pes del present

A França mateix, la commemoració del bicentenari de la Revolució Francesa el 1989 va servir perquè alguns historiadors encapçalats per François Furet contrapossessin aquesta revolució a la revolució bolxevic, just en el moment de la fallida del comunisme als països de l'Est. Per a Furet, la història jacobina de la revolució havia alimentat la seva pròpia perversió, quan els ideals il·lustrats foren substituïts per les utopies rousseaunianes i més endavant comunistes. El present pesava d'una manera determinant en el passat, també en la interpretació acadèmica d'aquest.

Si en algun país la **irrupció de la memorialística** ha anat acompanyada d'una gran polèmica pública que ha acabat enfrontant la major part dels historiadors professionals amb els poders de l'Estat, ha estat a França. Això es deu al fet que ha estat el país més actiu en la producció de les anomenades **lleis memoria-
lístiques**. El fet es remunta a la **primera llei sobre memòria, la Llei Gayssot**, que creava a propòsit dels crims contra la humanitat el delictes de "contestació" amb implicacions penals; és a dir, la negació d'aquests crims era susceptible de comportar sancions penals.

Per a entendre aquesta legislació, cal tenir en compte el clima polític que els processos oberts contra antics col·laboracionistes en les deportacions nazis del govern de Vichy –casos Barbier, Papon i Touvier– i la campanya negacionista engegada per Robert Faurisson a l'empara dels èxits electorals del Front Nacional, i l'àmplia reacció pública que provocaren. Fins al punt de donar lloc a la formulació del "deure de memòria", allò que no podia ser oblidat com a deure ètic.

En realitat, França va trigar molt més que qualsevol altre país europeu occidental a afrontar el seu passat. El resultat de la guerra i el fet que la iniciativa minoritària però reeixida de De Gaulle li hagués permès seure en el bàndol guanyador, va fer que pogués obviar les responsabilitats nacionals del govern col·laboracionista de Vichy, que es van depurar molt tard en els terrenys penal i social –en la dècada dels vuitanta i noranta, tot i que en el terreny acadèmic els treballs de Paxton, Sternhell, Winock i altres van ser algunes de les aportacions més apreciables a la compressió del feixisme europeu. Potser perquè es donaven aquestes condicions especials, la reacció va ser tan rotunda i, de fet, la Llei Gayssot del 1990 no va rebre contestació.

Més endavant, el 2001, s'aprovarien dues noves lleis memorials, una que reconeixia el genocidi armeni, i una altra que "reconeixia el tràfic d'esclaus com a crim contra la humanitat", i el 2005 una darrera llei reconeixeria la contribució a favor de França dels repatriats de les antigues colònies, Algèria i Indoxina. A més, la llei referent a l'esclavatge introduïa la idea que els manuals escolars tractarien la qüestió adequadament, sense definir si el judici seria positiu o

negatiu. Tanmateix, la llei del 2005 sobre els antics colons repatriats implicava un judici favorable de la colonització francesa a ultramar que els programes de recerca i d'ensenyament havien de reconèixer. La polèmica i la inquietud que aquestes disposicions començaven a crear entre els historiadors van esclatar arran del procés contra l'historiador Olivier Pétré-Grenouilleau, denunciat i encausat per haver afirmat que el tràfic d'esclaus no es pot considerar un crim contra la humanitat, ja que no té com a finalitat l'eliminació de cap poble i és una pràctica mil·lenària. Finalment, el cas es va sobreseure, però la reacció de la major part dels historiadors francesos havia estat d'indignació, tant contra el procés a Pétré-Grenouilleau com per la disposició del 2005 que adoptava una valoració favorable de l'empresa colonial francesa.

Les lleis memorialístiques plantejaven una qüestió de fons: certs fets històrics no podien ser discutits perquè comportaven la persecució penal i la pràctica dels historiadors es veia coaccionada per decisions extracientífiques vinculades a decisions polítiques.

Sobtadament, el codi penal s'havia convertit en un lloc de memòria, i la disciplina històrica se'n veia seriosament amenaçada. Això no s'ha acabat i una qüestió de constitucionalitat pesa sobre les lleis memorialistes franceses. Però el cas, per la manera com els legisladors han anat tan lluny en la imprudent invasió de l'espai de la història, resulta revelador de com **els poders públics**, i particularment la política, **s'incomoden davant la creixent dificultat per a preservar el control del passat** en l'era postnacional, quan les històries nacionals ja no estan en condicions d'establir relats indiscutibles.

Els processos contra els col·laboracionistes francesos van tenir una altra cara no menys important. Sovint, els historiadors hi foren cridats com a testimonis per ajudar a contextualitzar el que en el judici es posava en qüestió. Sobtadament, una relació tan delicada com la que s'estableix entre *història*, *veritat* i *justícia* es forçava des de l'àmbit judicial. L'historiador Henry Rousso de la França de Vichy es va negar a actuar com a testimoni en el cas Papon i, en paraules de Traverso, ho justificava així:

"La justícia es planteja la qüestió de saber si un individu és culpable o innocent; la memòria nacional és la resultant de la tensió entre els records memorables i commemorables i els oblidats que permeten la supervivència de la comunitat i la seua projecció en el futur; la història és una empresa de coneixement i d'elucidació."

E. Traverso (2006). *Els usos del passat. Història, memòria, política*. València: Publicacions de la Universitat de València (pàg.100).

Rousso assenyalava i distingia tres nivells:

- La història, l'objectiu de la qual és comprendre.

- La memòria nacional, l'objectiu de la qual és polític –fer viable la vida nacional sobre un relat compartit.
- La justícia, que té un valor normatiu.

Tant el jutge com l'historiador busquen la veritat i l'han de fonamentar en proves. Però la veritat del jutge té una funció resolutiva –decidir sobre els fets i aplicar la llei–, mentre que **la de l'historiador és sempre una veritat provisional susceptible de ser revisada i refeta**: la història no queda mai fixada perquè en cada època la nostra mirada és orientada per preguntes noves i noves categories d'anàlisi.

El debat sobre la memòria ha tingut virtuts extraordinàries, ha donat poder a certs col·lectius tradicionalment subalterns per a construir la seva versió del passat, però també ha amenaçat el monopoli de l'Estat sobre els usos públics del passat, i la societat francesa no semblava que estigués preparada per acceptar la pluralitat de memòries inherent a la moderna societat democràtica. Sols la reacció decidida dels professionals de la història i la judicatura sembla que poden aturar aquesta deriva que erosiona els fonaments de l'Estat democràtic, paradoxalment en nom d'aquest.

Tanmateix, no ha estat l'únic país a dictar lleis memorialístiques. Iniciatives en aquest sentit han reeixit, amb objectius i contextos molt diferents, a l'Argentina, a Espanya, a Colòmbia i en altres països. No podem tractar aquí tots els casos que tenen valors i objectius ben diferents, ja que a vegades la memòria ha estat associada al que s'ha anomenat *justícia transaccional*, que tenia per objecte passar un full tràgic de la història nacional enfrontant-lo. El cas francès, però, indica els riscos d'aquestes iniciatives i, sobretot, qüestiona seriosament l'espai dels poders públics en la construcció de la història i la memòria en les societats democràtiques, forçosament plurals.

3.3. La Shoah, entre la història i el sagrat

La Shoah, l'Holocaust jueu, va desaparèixer del debat públic europeu tot just acabats els judicis de Nuremberg. D'una manera que pot resultar sorprenent, les monstruoses revelacions que s'hi van fer sobre els camps d'extermini quedaren sepultades en un ominós oblit durant dècades. Sols el cas Eichmann, el segrest i trasllat a Israel de l'antic criminal de guerra nazi el 1960, va retornar el tema a l'actualitat uns quants mesos. Però la seva veritable rehabilitació en l'espai públic no es va produir autènticament fins que la indústria d'entreteniment nord-americana no va convertir el tema en un èxit comercial amb la sèrie de televisió *Holocaust* (1978). Arran d'aquest fet, el debat públic es va rehabilitar més enllà d'Israel, particularment als Estats Units, i d'una manera molt diferent a Europa, on tenia unes connotacions més complexes a causa de les responsabilitats adquirides i mai depurades completament. Henry Rousso

Referència bibliogràfica

H. Rousso (1987). *Le syndrome de Vichy, de 1944 à nos jours*. París: Seuil.

explicava a *Le syndrome de Vichy* (1987) que sovint un esdeveniment traumàtic va seguir d'una fase de repressió, seguida al seu torn per una inevitable anamnesi (retorn a allò reprimat) i que pot derivar en obsessió memorial.

A **Israel**, i associada al final de la guerra dels sis dies i a l'ocupació dels territoris palestins, la memòria de l'Holocaust ha tingut un paper molt ambigu en l'espai públic; unes vegades ha esdevingut, per la seva naturalesa d'esdeveniment únic i per mitjà d'un procés de sacralització, una autèntica religió civil, i d'altres –depenent dels sectors socials i polítics que s'hi expressaven– ha estat un espai de coneixement i testimoni de valor extraordinari. Tanmateix, aquesta pluralitat de posicions expressa també el pluralisme de la societat israeliana davant del conflicte viu amb els àrabs. Es fa difícil imaginar una normalització de la memòria que no estigui lligada al postconflicte.

Als **Estats Units**, en canvi, un procés similar de commemoració pública exacerbat, on s'arriba a la creació d'un museu federal de l'Holocaust el 1995 –per un esdeveniment que va tenir lloc a Europa–, sembla que obeeix a causes menys clares. Alguns autors hi veuen una evasió de les pròpies responsabilitats morals i polítiques per mitjà d'un "culte al record". Un culte que se sosté en una voluntat explícita de no preguntar-se per què, de no voler comprendre, ja que la comprensió reduiria la naturalesa sagrada de les víctimes i del mateix esdeveniment, que es convertiria en un assumpte purament humà. El maniqueisme inherent a aquest plantejament converteix el fenomen en suprahistòric i, per tant, fora de l'abast de la comprensió i de la mateixa naturalesa humana. Això impossibilita no solament la història com a pràctica de coneixement, sinó que fa inviable també la memòria que queda segrestada i obscurida.

Aquestes visions apològiques, tant a Israel com als Estats Units, tenen una funció política que obstrueix tant la construcció de la història com la d'una memòria compartida socialment útil.

Vegeu també

En l'apartat "Els llocs de la memòria i la legislació memorialística a França" hem vist que en aquest país la persecució d'antics col·laboradors de la deportació es va reactivar després que alguns haguessin continuat la seva vida civil posteriorment a la guerra sense sobresalts, i fins i tot ocupant càrrecs públics rellevants –un fet que va deixar consternada l'opinió pública francesa–, i que, al llarg dels anys noranta, en l'espai públic es va desenvolupar aquesta obsessió memorial, sovint en conflicte amb el treball dels historiadors acadèmics.

A **Alemanya**, el debat tenia un format completament diferent. Alemanya com a nació havia acceptat la culpa, però era una culpa silenciosa, bastida sobre gestos com les reparacions econòmiques a l'Estat d'Israel. Cal no oblidar la situació de l'Alemanya dividida en el cor de la guerra freda. En els anys de postguerra una capa de silenci va caure sobre els crims del nazisme, però també sobre la destrucció de les ciutats alemanyes de part de l'aviació aliada, que va esdevenir un tabú. Va ser la forma que adoptava la versió dels vencedors en el país vençut. Tanmateix, el final de la guerra freda, la reunificació alema-

nya i la generalització per mitjà de la indústria de consum de productes que evocaven l'Holocaust van propiciar la reparació del tema. La forma que va prendre va ser l'anomenada **querella dels historiadors**, que va tenir diversos episodis polèmics entre mitjan anys vuitanta i l'inici del segle XXI. Aquest debat es va desencadenar, en els anys 1987 i 1988, quan l'historiador del feixisme Ernest Nolte va defensar que el nazisme no era més que la resposta alemanya a l'amenaça bolxevic i que l'Holocaust dels jueus era una mimetització de l'eliminació de classe duta a terme per aquests. Aquestes tesis, sorgides del sentiment nacionalista, minimitzaven l'extermini, però sobretot es proposaven negar-ne la unicitat i, per tant, el caràcter excepcional. Habermas li va respondre acusant-lo de voler normalitzar la història alemanya, minimitzar el mal causat pel nazisme i dissoldre les responsabilitats històriques.

No va ser aquest l'únic debat. Durant els anys noranta es va plantejar el grau d'implicació de la societat alemanya en el genocidi, i encara el de la Wehrmacht, l'exèrcit regular, una qüestió que abundava en la responsabilitat col·lectiva de la societat alemanya. Aquests debats van suscitar alguns problemes teòrics interessants. En destaca la **singularitat del nazisme** i dels seus crims, una idea que va ser cada vegada més acceptada. Això significava abandonar la categoria *feixisme*, tan lligada a la historiografia de postguerra, per referir-se al conjunt de règims reaccionaris que arribaren al poder a l'Europa d'entreguerres. Com a corol·lari, i arran de la caiguda del mur, el concepte de *totalitarisme*, per a referir-se als règims nazi i stalinista, va reaparèixer en el món acadèmic tant per a confrontar les dues experiències com per a diferenciar-les.

Van tenir lloc processos semblants a **Itàlia**, on la memòria del feixisme va deixar de ser un tabú, especialment arran de l'ensulsiada del sistema polític de postguerra i de l'arribada al govern d'un partit postfeixista; o a **Espanya**, on el silenci i l'oblit que permeteren el procés de transició a la democràcia es va posar en qüestió cada vegada més, tant des de l'aparició d'una literatura postfranquista com des de la creixent demanda des de posicions democràtiques i particularment de les víctimes de la dictadura d'actes de reparació de la pròpia memòria.

4. Una conclusió oberta

Com hem intentat mostrar,

la història és un procés obert, que obeeix sempre i inevitablement a un encàrrec del present.

Això no vol dir, tanmateix, que siguin legítimes les formes de presentisme que adapten la història a les necessitats de legitimació o exaltació dels interessos del present o d'alguns dels seus protagonistes. S'ha superat la fase romàntica, en què l'objectiu de l'historiador era produir una commoció en el lector i una identificació amb els valors que els fets ressenyats exaltaven.

Des del naixement del positivisme, i particularment a partir del llegat de Marx, Weber o Durkheim, l'esforç dels historiadors es va dirigir a construir una **ciència social històrica**.

Les condicions de la postguerra afavoriren aquest disseny amb resultats molt apreciables pel que fa al progrés del coneixement històric i els seus mètodes i aparell conceptual.

Però, a partir de mitjan anys seixanta, un estol d'historiadors des de diferents perspectives van qüestionar la capacitat de produir una ciència objectiva a la imatge de les ciències de la natura, i **van intentar situar el subjecte, l'esser humà, en el centre de la historicitat** amb tota la complexitat que implicava.

No ha estat un procés fàcil, ni és gaire clar que estigui acabat. Tanmateix, la incorporació dels subalterns (obriers, dones, pobles colonitzats, etc.) en els camps de recerca ens ha fet conscients de la pluralitat de les experiències humanes i, al seu torn, de la complexitat d'una narrativa històrica suficientment explicativa o totalitzadora.

A més, aquests problemes han hagut de ser elucidats en un context de creixent presa de consciència del paper públic de la història i del passat en general. Al capdavant, la producció de significats atribuïbles al passat que eren construïts pels historiadors acadèmics no eren més que una insignificant minoria. L'explosió de la memòria, en el vessant polític, la capacitat del poder de legitimar-se amb un relat del passat i d'atribuir-li significat (els monuments, els

manuals escolars, etc.), però també l'eclosió dels usos del passat per finalitats d'entreteniment o comercials (jocs d'ordinador, pel·lícules, novel·les, etc.) ha impactat en el món reclòs i protegit de l'investigador.

No hi ha una resposta unívoca al tipus de reptes que planteja aquesta situació. Però el procés que aquestes pàgines han volgut mostrar més aviat mou a l'optimisme.

En condicions de llibertat, el coneixement és sempre un element emancipador, amb la condició, no obstant això, que sigui un coneixement comprensiu i crític. La tasca de la història avui és aquesta.

Bibliografia

Bibliografia sobre historiografia

Aurell, J. (2005). *La escritura de la historia. De los positivismos a los postmodernismos*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Breisach, E. (2009). *Sobre el futuro de la historia. El desafío postmodernista y sus consecuencias*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Burguière, A. (2009). *La Escuela de los Annales. Una historia intelectual*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Burke, P. (2005). *¿Qué es la historia cultural?*. Barcelona: Paidós.

Burke, P. (2006). *La revolución historiográfica francesa. La escuela de los Annales: 1929-1989*. Barcelona: Gedisa.

Dosse, F. (2004). *Historia del estructuralismo*. Madrid: Akal.

Eley, G. (2008). *Una línea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*. València: Universitat de València.

Fontana, J. (1992). *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Vic: Eumo.

Iggers, G. G. (1998). *La ciencia histórica en el siglo XX. Las tendencias actuales*. Barcelona: Idea Books.

Kaye, H. J. (2007). *La educación del deseo. Los marxistas y la escritura de la historia*. Madrid: Talasa.

Kocka, J. (2002). *Historia social y consciencia histórica*. Madrid: Marcial Pons.

Lowenthal, D. (1998). *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal.

Scott, J. W. (2001). "Historia de las mujeres". A: P. Burke (editor). *Formas de hacer historia*. Madrid: Alianza Editorial.

Stone, L. (1981). "El retorno de la narrativa. Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia". A: *El pasado y el presente*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica (pàg. 95-120).

Traverso, E. (2006). *Els usos del passat. Història, memòria, política*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Obres citades en el text en ordre cronològic

1912: **Febvre, L.** (1912). *Philippe II et la Franche-Comté: étude d'histoire politique, religieuse et sociale*. París: Librairie Ancienne Honoré Champion.

1924: **Bloch, M.** (2006). *Los reyes taumaturgos: estudio sobre el carácter sobrenatural atribuido al poder real, particularmente en Francia y Gran Bretaña*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

1944: **Popper, K.** (1996). *Miseria del historicismo*. Madrid: Alianza Editorial.

1946: **Dobb, M.** (1971). *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*. Madrid: Siglo XX editores.

1947: **Febvre, L.** (1993). *El problema de la incredulidad en el siglo XVI: la religión de Rabelais*. Madrid: Akal.

1949: **Braudel, F.** (1973). *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, 2 vol. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

1958: **Williams, R.** (1974). *Cultura y sociedad 1780-1950*. Barcelona: Laia.

1959: **Newton, F.** (pseudònim d'E. Hobsbawm) (1976). *The jazz scene*. Londres: Penguin Books.

1959: **Hobsbawm, E.** (1976). *Rebeldes primitivos*. Barcelona: Ariel.

1960: **Rostow, W. W.** (1961). *Las etapas del crecimiento económico: un manifiesto no comunista*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

1961: **Williams, R.** (2003). *La larga revolución*. Buenos Aires: Nueva Visión.

1962: **Vilar, P.** (1965-1968). *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, 4 vol. Barcelona: Edicions 62.

1962: **Kula, W.** (1976). *Teoría económica del sistema feudal*. Madrid: Siglo XXI.

1962: **Duby, G.** (1968). *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*. Barcelona: Península.

1963: **Thompson, E. P.** (1989). *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Barcelona: Crítica.

1966: **Moore, B.** (1973). *Los orígenes sociales de la dictadura y la democracia: el señor y el campesino en la formación del mundo moderno*. Barcelona: Península.

1966: **Le Roy Ladurie, E.** (1966). *Les paysans de Languedoc*. París: Ed. EHESS.

1967: **Baudel, F.** (1984). *Civilización material, economía y capitalismo: siglos XV a XVIII*. Madrid: Alianza Editorial.

1968: **Hobsbawm, E.; Rude, G.** (1968). *Capitán Swing*. Londres: Lawrence & Wishart.

1969: **Foucault, M.** (1969). *La arqueología del saber*. Madrid: Siglo XXI.

1973: **Welher, H. U.** (1985). *The German empire 1871-1918*. Leamington Spa: Berg.

1973: **White, H.** (1992). *Metahistoria. La imaginación histórica en la Europa del siglo XIX*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

1974: **Fogel, R.; Engerman, S. L.** (1974). *Tiempo en la cruz. La economía esclavista en los Estados Unidos*. Madrid: Siglo XXI.

1974: **Le Goff, J.; Nora, P.** (editors) (1974). *Hacer la historia. Nuevos problemas. Nuevos enfoques. Nuevos temas*, 3 vol. Barcelona: Laia.

1975: **Le Roy Ladurie, E.** (1981). *Montaillou, aldea occitana, 1294-1324*. Madrid: Taurus.

1976: **Ginzburg, C.** (1981). *El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI*. Barcelona: Muchnik.

1976-1984: **Foucault, M.** (1978-1987). *Historia de la sexualidad*, 3 vol. Madrid: Siglo XXI.

1977: **Kriedte, P.; Kisch, H.; Mendels, F.** (1986). *Industrialización antes de la industrialización*. Barcelona: Crítica.

1978: **Duby, G.** (1980). *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*. Madrid: Taurus.

1978: **Said, E.** (1991). *Orientalisme*. Vic: Eumo.

1980: **Sewell, W.** (1992). *Trabajo y revolución en Francia: el lenguaje del movimiento obrero desde el Antiguo Régimen hasta 1848*. Madrid: Taurus.

1981: **Duby, G.** (1999). *El caballero, el cura y la mujer*. Madrid: Taurus.

1983: **Davis, N. Z.** (2005). *El retorn de Martin Guerre*. València: Publicacions de la Universitat de València.

1983: **Anderson, B.** (2005). *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la difusió del nacionalisme*. València: Afers-Universitat de València.

1983: **Hobsbawm, E.; Ranger, T.** (1988). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.

1983: **Stedman Jones, G.** (1989). *Lenguajes de clase. Estudios sobre la historia de la clase obrera inglesa (1832-1982)*. Madrid: Siglo XXI.

1983: **Guha, R.** (1993). *Elementary aspects of peasant insurgency in colonial India*. Oxford: Oxford University Press.

1983: **Ferro, M.** (1990). *Cómo se cuenta la historia a los niños a través del mundo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

1984-1992: **Nora, P.** (director) (1984-1992). *Les lieux de la mémoire*, 3 vol. París: Gallimard.

1986: **Steedman, C.** (1986). *Landscape for a good woman: a history of two lives*. Londres: Virago Press.

1987: **Rousso, H.** (1987). *Le syndrome de Vichy, de 1944 à nos jours*. París: Seuil.

1988: **Scott, J. W.** (2008). *Género e historia*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

1989: **Fukuyama, F.** (1992). *El fin de la historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta.

1991: **Roediger, D.** (1991). *The wages of whiteness. Race and the making of the American working class*. Londres: Verso.

1991: **Thompson, E. P.** (1995). *Costumbres en común*. Barcelona: Crítica.

1991: **Jenkins, K.** (2009). *Repensar la historia*. Madrid: Siglo XXI.

1993: **Kocka, J.; Mitchel, A.** (1993). *Bourgeois society in nineteenth-century Europe*. Oxford: Berg.

1993: **Tilly, C.** (1995). *Las revoluciones europeas 1492-1992*. Barcelona: Crítica.

1994-1995: **Samuel, R.** (2008). *Teatros de la memoria. Pasado y presente de la cultura contemporánea*. València: Publicacions de la Universitat de València.

2000: **Chakrabarty, D.** (2008). *Al margen de Europa. ¿Estamos ante el final del predominio cultural europeo?*. Barcelona: Tusquets.

2004: **Bayly, C. A.** (2010). *El nacimiento del mundo moderno 1780-1914*. Madrid: Siglo XXI.

